1905

1905 - 1907 JLLARDAƢЬ
KRƏSTIƏN SUƢЬŞЬ

Məskəy ★ SINTRIZDAT ★ 1930

D. ƏRDƏ

1905-1907 JLLARDAƢЬ KRƏSTIƏꞐ SUƢЬŞЬ

Qsqartьp tatarcalaştьrucьsь N. KILDEBƏK

SINTRIZDAT — Məskəv — 1930

Главлит № А-73419 Заказ № 2350 Тираж 6000 экз.

Книжная ф-ка Центриздата Народов СССР. Москва,
Шлюзовая набережная, 10.

I

„BƏTEN ÇIR“—„BƏTEN IREK“!

Rosiədə 1905-1907 jlqь rivolytsiə, yzeneŋ təp kəclәre jaqnnan qaraqanda,—eşce-krəstiən rivolytsiəse ide. Anda, bəten timer jul szqlarь bujnda, irek əcen kərəşyce qəharmannarnьŋ qannarь blən bujalqan Lodzь, Məskəy uramnarnda, brnce mərtəbə patşalьq qulnnan tartьp alьnьp qzьl ələm elngən flotlarda, kiŋ Volga bujь həm Ukrajna aullarnda, bolardan başqa, rivolytsiə qalqqan bəten urnnarda, rivolytsiəne cqarucьlar—eşce həm krəstiənnər ide.

Əmmə, sotsial məndəriçəse (sodirƶaniasь) jaqnnan qaraqanda, bu rivolytsiə, burƶua rivolytsiəse ide. Sotsializm rivolytsiəseneŋ bajraqlarnda: kapital vlasьn təşery, prolitariat diktaturasьn quju həm axrdan, sotsializm çəmqiətеn qoru bula. 1905 jlqь rivolytsiəneŋ tləge bolaj tygel, başqacaraq ide.

Bu rivolytsiədən krəstiənnərneŋ tləgenə

Eşce həm krəstiənnər, iŋ əyəl, samodirƶavianь çimerrgə, pomişciklarnь bterrgə, fiodalizm həm soslovialьq (dvarənnek) jullarьn qrьp, sbrep tygərgə tlədelər. Rivolytsiə nətiçəsndə krəstiənnər, Lenin əjtkəncə, „çirdə tuпьp, etlənep qalmasqa, eşləp cqaru kəcen kiŋəjtep, auьl xuçalьqь kul'turasьn alqa çibərrgə“ tieş idelər.

Şunьŋ өcen krəstiənnər, iŋ əyəl, jarьm kriposnojlьq вaşlqlarь вulqan patşaqa həm pomişciklarqa qarşь kөrəş actьlar.

„Krəstiənnər вu rivolytsiədən ni tlilər" —digən sorauqa- Lenin:—„Alar çir həm irek tlilər. Monda ike fiker вulrqa mөmkin tygel" dip çauap вirə. „Bөten çir"—dimək—əz gnə вiry вlən, vaq—tөjək ustupkalar вlən qənəqətlənep qalmasqa, pomişcik вlən krəstiən kileşep knə qalmasqa, pomişciknьŋ çirgə вulqan milken вөtnnəj вterrgə; „вөten irek" — dimək — xalьq tarafnnan sajlanmaqan, xalьq вlən xisaplaşmaqan, xalьq tarafnnan tөşerelə almaqan dəylət vlasьn вtery digən syz. „Bөten irek", dimək—xalьq cinovniklarqa tygel, cinovniklar xalqqa вujsьnrqa tieş digən syz".

Qan eckec pomişciklarqa qarşь kөrəş

Krəstiənneŋ tənenə jəвşkən xəşərətne-pomişciknь juldan alьp taşlarqa kirək вuldь. Anьŋ xuçalьqь, kriposnojlqtan qalqan xuçalьq вuluь səвəple, soŋ dərəçə artta, xəttə qajвer tarmaqlarda krəstiən xuçalьqnnan da artta ide. Pomişcik yzeneŋ xuçalьqьn krəstiən kөcnnən, anьŋ aqtьq qan həm tirləre tygelyennən fajdalanьp alьp вara ide. Pomişcik, yzeneŋ xuçalьqьn alqa çiвəry həm alьp вaru өcen yznnən sridstvo salrqa moxtaç tygel, anьŋ xuçalьqь, tixnika həm forma, jaqnnan jaxşrtmьj torьp ta, iksplotatsiə arqasnda, fajda kitərə ide. Krəstiənnər yz invintarь вlən pomişcik çiren eşləp вirələr, pomişcik eş xaqьnьŋ вer өleşen aqcalata, вer өleşen natura вlən (çir вirep, qьş kөne вurcqa ikmək вirep h. в.) tyli ide (moŋa „otraвotka" dip əjtelə, otraвotkanьŋ вer tөrlesenə „ispolşina" dip jөrtelə). Pomişcik hər tөrle jullar вlən, krəstiənneŋ aurlьq

вlən tapqan azqlarьn ala tordь. Şuşь auьr xəllər ecndə eşləgən həm invintarlarьn arttьrrqa, jaxşьlarqa məmkin вulmaqan əcen də urażaj вik tyвən вula ide.

Şulaj itep, pomişcik krəstiənne alqa çiвərmi qanьn ecep tora ide. Krəstiənnərnen pomişciklarqa qarşь вulqan kөrəşlərenə səвəp urnnda şuşь xəl də tarixi вer punkьt вulьp krə.

Auьr şartlar вlən arinda

Pomişciknьn krəstiənne izye otraвotka həm ispolşinalar вlən gnə ciklənmi: pomişcik, iksplotatsia julnda, taqьn da aurdan-auьr şartlar cqarьp tora. Pomişciknьn krəstiəngə kytərə almaslьq rəyştə çirne arindaqa вiryen də şuşь auьr iksplotatsialarnьn вrşnnən sanarqa məmkin. 1861 jldan başlap (krəstiənnərnen qollqtan „azat" вulqan vaqtnnan), 1890 jlqa caqlь arinda xaqь, вəten dəylət kyləmndə, 300 prosintqa xətle kytərlde. Qajвer urnnarda, вigrək tə çir az вulqan əlkələrdə, 500%, xətta 1000% qa вarьp çitte (elkke jllarqa qaraqanda, yze xətle un mərtəвə arttь digən syz вula). Şuşь „fajdalar" nь sizep alqac, pomişciklar, sonqь vaqtta şuna (çirne arindaqa вirygə) вirelep kittelər. Ber nərsəsez, вik tnьc kөjncə, tik jatqan, yzenə kirək вulmaqan çirnnən şulaj alьp torqac, ana вytən, nərsə kirək вulsьn.

Pomişcik xuçalьqьnьn krizise başlanu

Pomişciklar, вrəm-вrəm gnə tygel, ojşqan rəyştə də, ojьşu jaqь вlən də, krəstiənnərne izələr ide. Alar, yzlәre dəylət vlasьnьn başnda torьp, jaki anь qulda totьp, krəstiənnərne səjasi jaqtan izylәre

ɵstenə, alarnьŋ aqcalarьn kyвerək alu ɵcen tərle jullar cƣardьlar. 1885 jlnь вaşlap aclƣan „dvorənnər вankьsьn“ (дворянский банк) şuşь ɵstəmə izy qorallarьnьŋ вrsnnən sanarƣa вula. Şuşь ismdə, dəylət jardəme вlən, yzlərenə вankьlar actьrьp, pomişciklar aqca (ssuda) alalar ide. 1886 jldan вaşlap, 1892 jlƣa xətle вulƣan 5 jьl ecndə gnə pomişciklar şuşь вankь arqьlь qaznadan 310 milion sum aqca aldьlar. Başqa вankьlardan da haman ala tordьlar (25 jьl ecndə, alar, вytən вankьlardan 306 milion sum aldьlar). Bu вankьƣa qazandan вirelə torƣan aqcalar, tərle naloklar isme вlən şul uq krəstiənnərdən çьla ide.

Ləkin вu jul, krəstiənnərne izy вlən вrlktə, pomirşciklarnьŋ yzləre ɵcen də jaxşь uq qna sizelrlek çimery вirde. Pomişciklar çiŋlek вlən alƣan zur sumalar вlən „вik şəp“ tora вaşladьlar, gyləjt ittelər, kartalarda zur otşlar ujnьj вaşladьlar. Aqca çiŋel kilgəc, alarƣa вer nərsə tygel ide. Ləkin, вu alƣan aqcalarnь alar вankьlarƣa kire вirrgə (tylərgə) tieşle idelər. Monьŋ ɵcen вankьlar alarnьŋ çirləren (iminiələren) zalokka ala ide. Şuşь arqada, aqcalarьn tyli almьj, вajtaƣь iminiələrdən, çirlərdən „qolaq qaƣa“ вaşladь. 1887 jldan вaşlap, 1900 jlƣa xətle вulƣan 23 jьl ecndə pomişcik iminiələre 33,7% (ɵctən вrdən artьƣьraƣь) kimede. (Bu corlarda „kartьda çiren ottrƣan вajar“, „вɵlgən вajarlar“, „вɵlgən вajar-ecep ylgən“ digən syzlər tatarlar arasnda da jɵri ide. Tifkilflərneŋ qaj вrləren həm вaşqalar. Tərçeməce.)

Monьŋ вlən pomişciklar вɵtnnəj вtte, jaki вɵtenese вlən alƣanda, alar imgənde dip əjtrgə jaramьj. Qaj вrləre вty вlən, qaj вrləre zurajdьlar. Bajtaƣь (ɵctən вrdən artьƣь) sizelrlek kriziskə həm вtygə ocrasalar da, pomişciklьq sistimasь вtməgən, izy, iks-

plotatsia jullarьn haman cqarьp tora, yzləre dəylət eşe вaşndalar ide. Krəstiən alardan вik çədəde, alarnь вətnnəj juldan alьp taşlau kirəklek ujь jllar вujnca krəstiənnen miendə jərde.

Krəstiənne çirdən „azat“ ity

1861 jldaqь „tyвənnən rivolytsiə cqu“ dan saqlanu əcen həm вaşqa niətlər вlən jasalqan riforma, jəqni krəstiənnəre çirgə вəjləp qol itep eşlətydən „azat“ itep, вaşqa tərle jullar вlən iksplotatsia jasau zakonь cqqannan son, krəstiənnen tormьşnda çinllek вuldьmь? Juq, вulmadь. 1861 jldan вaşlap 50 jьl vaqьt ecndə ³/₄ miliart sumnьq pomişcik çirləre kupis həm krəstiən вurƶuaziasьna (kulaklarqa) krgən вulsa da, monь вit, krəstiən massasьna fajda dip вulmьj. Qullarьna çir krgən вu xalьq вit, jarlь, вatrak jaki urta krəstiən tygel, ul—kupis həm kulaklar qatlauь. Bolar da yzləre alqan çirlərne krəstiənnər arasnda iksplotatsia (izy) jullarь вlən alьp вardьlar. Krəstiən massasьnьn çire, totьşь вlən alqanda artmau qna tygel, elkke (1861 jlqa xətle вulqan) xəldən ¹/₅ kyləndə kimede. Anьn əstenə, çire kimy вlən gnə tygel, вu corda, krəstiənnər pomişciklarqa şul uq çirlər əcen 1¹/₂ miliart sumnan artьq aqca tylədelər.

1905 jlqь rivolytsiəgə kilep çitkəndə, çir jaqnnan krəstiənnen xəle taqьn da nqьraq nacarlanqan ide. „Riforma“ dan son вulqan вaş jllardaraq, urta xisap вlən xisaplaqanda, krəstiən massasьna çan вaşьna 4,83 disətinə (5 disətinəgə jaqьn) çir turь kilgən вulsa, 1905 jlqa kilep çitkəndə çan вaşьna 3,1 disətinə (3 disətinədən caq qna artьq) qaldь. Mona sonnnan satьp alqannar həm əstəgənnər də krə. Bu xəl—çir jaqnnan krəstiənnen xəle jaxşr-

qanьn tygel, aurajqannь kyrsətə. Krəstiənnen cəcy çire, әctən вrdən artьq kyləmdə, kimegən digən syz вula.

Çirlərnen tigzszlege

Jazucьlardan Zak digən kşe, elkke Rosiənen Javropa әleşe dip atalqan 49 guвirnanьn çiren həm alarnьn yzgəreşen, 1877—1905 jllar arasnda, şuşь rəyşle itep kyrsətə:

ÇIRLƏRNEN TƏRLƏRE	1877 jlda		1905 jlda	
	Milion disətinə	Barlьq çirlərgə qara qanda %	Milion disətinə	Barlьq çirlərgə qara qanda %
Kazjonnьj atalqan çirlər .	150,4	39,8	138,1	36,2
Ydilni „ „ . .	7,4	2,0	7,8	2,1
Cirkəy, manastьjr h. в. .	8,5	2,3	6,9	1,8
Pumişciklarnьqь	94,0	24,9	98,4	26,1
Бәten krəstiənnərneke (jaraqsьz digən çirlər вu xisapqa krmi). . . .	116,7	31,0	128,9	33,8
Бәtenese .	337,0	100,0	380,1	100,0

Krəstiənnər san jaqnnan yzləre ni xətle kyp, вaşqalar az вula torьp, вәten çirnen әctən вre camasь qna krəstiənnər qulnda вulqan вula.

Çirne jort вaşьna, jaki çan вaşьna, вylsək həm krəstiənnərdən вaşqa çir вiləgən kşelər вlən caqştьrьp qarasaq, çir вiləydə zur tigzszlek вulqanь kyrenə. Monь kyrsəty әcen Lenin jazqan statistikanь (sьjfrnь) əjtep kitsək, məs'ələ jaxşь qna annaşьlьr.

Ajrьm (xosusi) çir biləycelərneŋ sanьn, alarnьŋ ni qədərese nicəşər disətinə çir biləyləren, iptəş Lenin 1905 jlda tyʙəndəge rəyştə kyrsətə (monda kazna, ydilni həm ʙaşqalar krmi. Şuŋa kyrə, ytkəndə jazlƣan sьjfrlarda oʙşi alƣanda, ʙu sьjfrlar əzrək kyrenə).

Javropa Rosiəsndə ajrьm qullardaƣь xosusi çir milkcelege [1])

Xuçalqlarnьŋ[2]) gruppalarь	Xuçalqlarnьŋ sanь	Disətinə sanь	Hər ʙer xuçalqqa urtacadan nicə disətinə çir turь kilə
10 disətinə həm kimerək	409.864	1.625.226	3,9
10— 50 d. gə xətle	209.119	4.891.031	23,4
50— 500 „ „ „	106.065	17.326.495	163,3
500— 2000 „ „ „	21.748	20.590.708	947
2000—10000 „ „ „	15.386	20.602.109	3.825
10000—d. dən ɵsten . .	699	20.798.504	29.754
500 disətinədən ɵsten ʙulƣannarnьŋ ʙarlьƣь . .	27.833	61.991.321	2.227
Barlьƣь Javropa Rosiəsndə	752.881	85.834.073	114

Bez monda, ʙrncedən, ere kyləmdə çir ʙiləyneŋ ɵstnnegen kyrəʙəz; 619 meŋ vaq çir ʙiləycelərneŋ (50 disətinədən artmaƣannarnьŋ) qulnda ʙarlьƣь 6½ milion disətinə gnə. Ikncedən ʙez ciksez zur latifundiələr kyrəʙez: 699 çir ʙiləyceneŋ hər ʙrsndə 30.000

[1]) Ruscasь—частная личная поземельная собственность.
[2]) Monda xuçalьq—владение məƣnəsndə.

disətinə diərlek çir bar! Jgrme sigez meņ çir biləyce qulьna 62 milion disətinə çir tuplanqan, jəqni hər вrsenə 2.277 disətinə turь kilə. Bu latifundiəlarnьņ zur kypcelege: 18.102 xuçalьq (xosusi xuçalqnьņ barlьqь 27.833) həm şuņa qaraqan 44.471.994 disətinə çir,—jəqni latiflundiəlardaqь barlьq çirneņ 70 prosintь dvərənnər qulnda. Mnə bu sannar kripostnik—alpautlarnьņ urta qəsrca çir biləyləren bik jaxşь acьp birələr.

Aclqlar həm „ac normь“

Krəstiənneņ kyberəgeneņ çire bik əz bulьp, yzen həm simiəsen tujdьrьp torrqa da çitməgənnktən, anьņ østenə çirdən eşlənep cqqan ignnen uņьşь bik tyвən bulьp, xøkymət tarafnnan tørle auьr naloklar da bulqannqtan, krəstiən bik auьr tormьş blən tora ide. Aptьraqac zavot-fabriklarqa kitələr, ləkin zavot-fabriklar da bøten barqan kşene yzenə almьj, øctən ber camasnda qna anda krə alalar ide. Şulaj itep, aulda „artьq qullar, artьq auzlar“ xøkym sørə ide. Şul vaqttaqь xøkymət tøzegən auьl xuçalьqь komititlarьnьņ xisaвьna qaraqanda, 1902 jlda krəstiən daxotьnьņ 60% tan alьp, xətta 100% qa xətlese (bøten saf daxotь) qaznaqa nalokka kitkən. Ytkən jøzneņ iknce jartьsnda kyвəjgən timer jullar da krəstiənneņ igenen suьrьp alьp torrqa bik zur səвəp buldьlar. Xøkymət citkə aşlьq çiвəry øcen krəstiənnərdən ignne kyp çiьp alrqa, kyp sattьrrqa səjasət qorqan ide. Əmma moņa qarşь, zagranitsadaņ krəstiən fajdasьna ber nərsə də qajtmьj, annan alnqan əjbrlərneņ kybese krəstiənnərneņ yzləreneņ sьjnfi doşmannarь (bajlar, bajarlar) øcen ide.

Əldən-əle bulьp tora torqan aclqlar (ignne saqlauqa tørle caralar kyrməy səвəple həm igen yste-

ꞩynen tərle jaqlarь qaramau səвəple aclьq вik jьş вula ide) krəstiənnərne taqьn da artьq qьn xəllərgə qaldrdь.

Mnə şulaj itep, qajsь вer kşelər ujlaqanca krəstiənnərne rivolytsiəgə əzrləgən nərsə—qotqьlar, agitatsialar qna tygel, вəlki krəstiənnərnen yzlərenen ikonomik xəlləre, tormşlarь вuldь.

Sьjnfi doşman tauьşь

Monь kyrsəty ɵcen misal itep Vitski guвirnasь ƶandarm upravliniəse nacalnigьnьn xɵkymətkə вirgən „jəşeren raport"ьn kiterəвez. Dvinski həm вaşqa ɵjəzlərdə вulqan krəstiən kytərelşləre xaqnda, 1905 jьl, 13 martta ƶandarm nacalnigь şulaj jaza:

„Cqqan vaqiqalarnьn in jaqьn səвəвen, qomumən krəstiənnərnen, вigrək tə Malinovski, Uvƶaldski, Krislovski, Dagninski, Kapinski həm Vişkovski ɵjəzlərndəge krəstiənnərnen xəlləre aurlqtan, moxtaçlqtan kyrrgə kirək. Aşarlqlarьna dip qaldrqan azqlarьn qna tygel, cəcygə dip qaldrqan orlqlarьn da aşap вttelər. Krəstiənnərnen kyвsndə xəzer вer əjвer də juq. Xəzer krəstiən arasnda tə nam aclьq dip əjtrgə jarьj. Krəstiənnərnen aşaqan ikməgen kyrgən po ..işcik: anь nicek aşi alalar həm anь aşaqac nicek ylmilər, dip qaçəplənə".

Qara sɵjək

Kin kyləmdəge krəstiənnen izelye вer jaqtan qna tygel; ul, ikonomik jaqlap ta həm səjasi də izelə ide. Krəstiən вɵten xoquqlardan məxrym itlgən, nalok tyləp torucь qna вulqan „tyвən soslovia" ide. Alar, yzlərenə вaş həm xuça вulqan zimski nacalnik şiklle „juqarь soslovialar" nьn qullarьna

birlgən ide. Yzlərenə doşman bulqan sьjnfi sutlar, zakonnar blən də krəstiannər izelə ide.

Krəstiannərnen çir biləyndəge obşina formasь, krəstiangə jardəm birmi, bəlki alarnьn qsьlu, izelylərenə gnə xzmət itə ide.

Şulaj itep, „qara sejəklər“ dip jertlgən bu xalьq— krəstiannər, — „aq sejəklər“ dip xisaplaqan soslovia tarafnnan terle jaqtan uralьp alnqan şartlar ecndə jəşilər ide.

Şuşь şartlar ecndə jəşəgən krəstiannərgə 2 jьl totaş aclьq bulu (1904 həm bigrek tə 1905 jьl), krəstiannərne kyməkləp ylmgə alqan rus — japon suqьşь həm anьn nətiçələre, şunьn blən brgə eşce sьjnfnьn əzrək nqьp aluь şiklle vaqiqələr, eşcelərne quzqatqan 9 nce qinvar vaqiqəse blən ber rəttən, krəstiannərne quzqatrqa çitərlek ide. Həm şulaj buldь da. Beten Rosianen kin kyləmndə krəstiannərnen baş kytərelylərə kyrenə başladь. „Myzik kyk—kykrəye“ nen boltlarь çiьla, pomişcikka qarşь „krəstiən suqьşь“ nьn qələmətlərə kyrenə, kykrəynen boltlarь bik qujьra başladь.

Bu kykrəy aldь boltlarь ber gnə, xəzer gnə tygel, annan elek tə ber nicə mərtəbələr bula kilde.

II

KRƏSTIƏN RIVOLYTSIƏSE KYKRƏYENEN BER NICƏ ALDNQЬ MOMINTLARЬ

1861 jldan sonqь „buntlar“.

Krəstiannen mujnьna taqьn da qatьraq elmək salqan 1861 jlqь „patşa mərxəməte“ nə (manifis), kin kyləmdəge krəstiannər,yzlərenen acьq rizaszlqlarь, tulqnnanularь blən çauap birdelər. Bu „buntlar“nь mərxəmətsez rəystə bastьru həm qatь cara-

lar kyry, aulnь вer az tnclandrqan kвek вuldь. Lәkin un jьl da ytmәde, 60—70 jllardaqь вu вuntlardan soŋ aullarda, вigrәk tә kөnjaq, kөncьqьş guвirnalarda jaŋa quzqalşlar taqьn kyrenә başladь.

1890 jllarnьŋ axrlarnda, 1900 jllarnьŋ başlarnda krәstiәn rivolytsiәse quzqalşlarь taqьn da qatьraq hәm kөclerәk вulьp cqtь. Bu jllardaqь kytәrelşlәr kiŋerәkkә kitep вөten kөnjaq guвirnalarda, yzәk guвirnalarda hәm tөnjaq kөncqşlarda kiŋ mәjdan aldь.

1902 jьl quzqalşlarь

1902 jьl, krәstiәn rivolytsiәse quzqalьşь jaqnnan, 1905 jlnьŋ başlanqьcь dip әjtrlek вuldь. Xarkьf, Paltau guвirnalarnda, Ukrajnada, Saratьf guвirnasnda вu quzqalşlar вigrәk kөcle вuldь. Tvir, Xirson, Vәtke, Padol, Astrxan, Pskof, Kovin hәm Ufa guвirnalarьna, Don oвlьsьna hәm Gruziәgә taraldь. 1902 jlqь вu quzqalşnьŋ armiәse kyвerәk jarlь krәstiәnnәr ide. Prokuror Kavinski dә xәtta, Paltau guвirnasndaqь quzqalşlar xaqnda, yzeneŋ doklatnda „krәstiәnnәrneŋ moxtaçlьqьn“ әjtrgә mәçвyr вuldь. „Bөten çirlәrne qaldrmьj isәp'әgәndә, çan başьna disәtinә jarmnan da әzrәk tiә“—di, ul әjtә—„satьp alьp cәckәn vaqtta 3 ½ milion sum aqca kirәk, monьŋ өcen, krәstiәn potьn 50 tiennәn satqanda da 7 milion pot aşlьqьn satarqa kirәk. Bu mөmkinnek hәm aqca krәstiәndә juq. Şunьŋ өcen ul, вik auьr şartlar вlәn вurcqa alrqa, jaki auьr eş eşlәrgә mәçвyr. Alnqan matiriallarqa qaraqanda, kөnnek eş xaqь вik arzan, promьjşlnnos kөcsez, az, qul hөnәr promьjsalalarьda juq. Auьl xuçalьqь maşinalarь artu вlәn krәstiәnnәrgә cittәn eş taвu auьr, kөnnәn kөn kimi“ di.

1902 jlqь „tərtipszlklər“ne tikşrgəndə krəstiənnər yzlərenenꞑ nuƶalarьn bik jaxşь əjtep birələr. M. Pokrovskinьꞑ jazlqan „Rosiənenꞑ qsqaca, tarixь“ digən kitabnda (III вylek, 1 nce kisək) şuşndьj çөmlələr вar: yzen talarqa kilgən xalqqa Srisinko „ni өcen mine talьjsьz?“ digəc, aradan, qəjplənyce Zajtsьf „sinenꞑ вer yzenꞑə 100 disətinə çir вar, ə вznenꞑ çan вaşьna вrər gnə disətinə; şul disətinə çir вlən sin torьp qara əle, вez sine nicek aşatqannь kyrer idenꞑ“ digən.

„Şahit Kazinits, Jaxontva ikonomiasьnьꞑ tərəzələren vatьp, sndьrьp tərtipszlek cqarqan qəjplənycelərnenꞑ вrsenə „nigə вolaj qilanasьꞑ, tuqta!“ digəc, „sin nicek ujlьjsьꞑ, 3 cirek disətinə çir вlən min tora alammь?“ digən həm вik tnьc qna вer jөk tiəgən əjвrlərne alьp kitkən. Başqa kşelər də şundьj uq aꞑnatqannar. Məsələn, şul uq Jaxontva iminiəsen talaqan Kain „вznenꞑ tormьş auьr, minem tərвiəmdə atam həm analarь juq, 6 balam вar. ³/₄ disətinə usadвam, ¹/₄ disətinə qrda çirem вar. Arindatьr Kuzminofqa, sjьr jөrtkən өcen 12 sum tylim. Ber disətinə aşlьq cəcər өcen citlərgə 3 disətinə igen eşe eşlərgə kirək. Minem вarь ike qulьm, anь nicek eşlim? Tөrle çirgə вarьp qaradьq, zimski nacalnikta вuldьq, zimski upravaqa da вardьq. Juq, вer çirdən də jardəm juq. Prinimajt ta itmilər. Şulaj вulqac, nicek torrqa kirək“ dip çauap вuirgən.

Şulaj itep, вu quzqalьş — kytərelşlərne aqtьq moxtaçlьq kiterep cqarqan.

Lәkin şunsь xaraktirlь: вu quzqalşnьꞑ çitəkceləre вөtnnəj çirsez krəstiənnər вulmьj, vaq auьl xuçalьqь proizvoditllərе вulqan „çir xuçalarь“ вula. Alar „kapitalizm çir вiləyndə вulqan konkurinsiəgə cdьj almьj, yzlərenenꞑ çirgə xuçalqlarьn juqaltqannar“ (Pakrovski).

1902 jlnьꞑ jaznda quzqalьş вigrək tə kiꞑəjep kitte. Şul jlnьꞑ jaznda, Paltau həm Xar’kof guвirna-

larьnьņ 4 өjəzndə gnə 54 pomişcik iminiəse, 25 ikonomia talandь, 2 usadʙa jandьrldь həm cөgnder zavotь talandь.

Bu kytərelşləre өcen krəstiənnər xөkyməttən ʙik nьq çaza aldьlar, „ʙunt“nь ʙastьruda qatьlьq ʙlən ʙigrək Xar'kof guʙirnatorь Aʙalinski tanldь, Xar'kof həm Paltau guʙirnalarnda ǥna 1100 krəstiən sutqa tartьlьp, şulardan katьr həm aristanski rotlarǥa 900 kşe çiʙərlde. Aʙalinski, şuşь „qaharmannьǥь“ өcen patşadan „rəxmət“ alьp, Finləndiə giniral—guʙirnatorь (zurьraq dərəçəle) itep qujldь.

Bigrək qəʙəxət ʙulǥanь—azaqtan (1905 jlǥь rivolytsiədən soņ) minister itep qujlǥan — Saratьf guʙirnatorь Stalьjpin ʙu'dь. Minister ʙulьp alǥac, anьņ əmere ʙlən ʙөten Rosiada kşe asa torǥan ʙaǥanalar tzlde. „Qulǥa tөşkən“ ʙөten rivolytsionirlarnь, Stalьjpin astьra ǥna tora ide. Asunь ul caqta (anьņ isme „xөrmətenə“): „Stalьjpin galstugь“ dip jөrtələr ide. Bik kyp eşlkle rivolytsionirlar, ənə şul, qəʙəxət „Stalьjpin galstugnda“ ərəm ʙuldьlar. Volgь ʙujь aullarnda krəstiənnərne şompollar, cʙqlar ʙlən suqtьru şiklle iske vəxşi ǥazaplaular ʙuldь. Stalьjpin „yze“, ʙer tөrkem qazaǥь ʙlən, şul suqtьrularda çitəkcelek itep jөri ide.

1903—1904 jllardaǥь quzǥalşlar

Bu jlǥь quzǥalşlarda da, elkke şiklle Saratьf guʙirnasь aldnǥь guʙirnalardan ʙuldь. Pinzə guʙirnasndaǥь krəstiənnər ʙer totaştan kyp utarlarnь jandrdьlar həm ʙajkot urnnda pomişciklarnьņ eşləren eşləmədelər. Gruziədə annan da arttьrьp çiʙərdelər. Anda pomişciklar krəstiənnərne kөcləp eşləttelər.

Şul uq formada Rəzan, Xirson, Kief, Padol' guʙirnalarnda da quzǥalşlar dəvam itte.

Bajkotlar, iminiələrne talau, pomişciklarnь çazalau, вik acu kilgənnəren ytery şiklle eşlər, вu jlqь rivolytsiənen xaraktirlь sьjfatlarnnan ide. Rəzan guвirnasnda knəz Gagarin, Cirnigof guвirnasnda knəz Urusfnь krəstiənnər ytrdelər. Şunьn şiklle vaq'qalər kyp вuldь. Annan son krəstiənnərne, suqtьrular, qulqa alular, tərmələr, taqьn вaş kytərdelər, taqьn qulqa alular, вrse artnnan вrse dəvam itə tordьlar.

Ləkin krəstiənnər вik tarqau, eşcelər çitəkcelegnnən вaşqa eş ittelər. Şuna kyrədə „muƶik вuntlarьn“ qanqa вatьru xəkymət өcen auьr вulmadь.

III

KRƏSTIƏN QUZQALŞLARЬ „KƏNDƏLEK MƏS'ƏLƏGƏ ƏJLƏNDE

1905 jlnьn jazь

1905 jlnьn jaznda kөcle quzqalьş elkke Javropa Rosiəsenə həm Zakafkaziaпьn вөten rajonьna taraldь.

Baş „signal“ Arlof həm Kurski guвirnalarnda вirlde. Anda inde krəstiənnər fivral ajnda uq pomişcik iminiələren talap, Tirişcinkoпьn şikər zavotьn jandrdьlar.

„Quzqalьş şulaj вaşlandь-di, 1907—1908 jlqь rivolytsiəne jazucь A. Şistakof—вilgeləngən kөnne, pomişcik utarnnan jraq tygel çirdə вer өjem salam jandьralar jaki salamnь qolqa вaşьna вəjləp jalqnnatьp kytərələr. Şunda uq 500—700 at вlən krəstiənnər kilep çitə də utarqa вarьp igen amвarьn vatьp, jөklərenə aşlьq təjəp, вik əjвət knə qajtьp kitələr“. (Mona alar „razвorka“ dip əitələr ide).

Xөkymət tarafnnan çazalar həm вastьrular arta вaşlaqac вu „razвorkalar“, „dvorənnər ojasьn“ jandьrular вlən almaşьna вaşladь.

Yrətnik, sutski şiklle vaq tyrələr bolarqa qarşь tora almьj, krəstiən qulьna balta blən sənək alsa, anьn şajarrqa jaratmaqanьn alar „ytkən taçribələr arqasnda“ bik jaxşь blələr ide.

Pomişcik həm qazna urmannarьn kisy, aqaclarьn byleşy, skert, kibənnər turь kilsə, alarnь yzləre həm mallarь өcen tiəp alьp qajtular da qədət bulьp kitte.

Pinzə, Samar, Smber gubirnalarnda, şulaj uq başqa gubirnalarda da, pomişcikka eş eşləygə həm arinda xaqь tyləygə qarşь cqtьlar. Bu qarşьlqlar, jarьm sorau, jarьm tribovajt ity syrətndə başlandьlar.

Qaj ber gubirnalarda nalok tyləyne bөtnnəj tuqtatьp, şunьn blən brgə çirne, jalannarnь rətləy, aulь xuçalьqь həm hөnər məktəpləre acu, „hic ber ilimintnь ajrmьj sutlarda tigzlek“ kbek tribovanialar quja başladьlar. Ruzski өjəze, Xatipsovski aulnda, məsələn, şundьj sorau həm talaplər jazlqan ide:

1. „Hic totqarsьz (немедленно) krəstiən nadillarьna cikləş bulqan pomişcik çirləren kisyne sorьjвьz. Çir biləycelərdən həm krəstiənnərdən kşelər qatnaşu blən komisiə tөzelep, şul komisiə çirgə bəjə qujsьn. Bu çirlər patşanьn əmre blən biləycelərnnən tartьp alnsьn“.

2. „Krəstiən xuçalьqьn artqa qaldьrьp jatqan qьr aşa çir biləylər totqarsьz rətlənsen“.

3. „Bөten obşstvanьn prigovorьn sorap tormьj, hər ajrьm xuçalqqa, zakon bujnca qujlqan protsint blən, burьc birlsen“.

4. „Kulaklar iksplotatsiasьna tөşməs өcen krəstiənnərgə biry өcen zimstvolar xzurnda orlьq sklatlarь aclsьn“.

5. „Zimstvolarqa, starşina həm başqa xzmət kşelərnnən başqa 2/3 kyləmdə krəstiənnərdən pridstavitllər krsen. 1/3 kyləmdə dvorən intiligintsiəse krsə jarar. Ansьz bulmьj“.

Mnə вu çөmlələr, вer jaqtan, səjasəttə ni xətle arttalqnь kyrsətsələr, iknce jaqtan rivolytsiə nastroiniəsenen nixətle tulqanьn kyrsətələr.

Voruniƶ guвirnasь, Mastuƶiə aulnda, krəstiənnər, yzləre janndaqь pomişciknьn 30 disətinə çiren kisep aldьlar da, sөrep tə qujdьlar. Monda inde „patşanьn əmren“ sorap tormadьlar. Bu „qədət“ iknce çirlərgə də, məsələn, Tvir, Xirson, Tavricski guвirnalarьna da çəjelep kitte.

Vitski guвirnasnda kөrəş qannь вuldь. Anda krəstiənnər вlən qazaqlar arasnda cьn suqьş вulьp aldь. Bajtaq qannar tyglde.

Eşcelər вlən вəjləneş totqan rajonnarda kөrəş jaxşьraq, ojşqanьraq вulьp вara ide. Burƶua gəzitlərnnən вulqan „Russkaja vidьmos“ şul vaqtnь, krəstiən quzqalşlarьna tyвəndəgecə xaraktiristika вirde: „Bu quzqalşlarda annau həm вer qədər ojşqanьq kyrenə. Krəstiənnər monnan вer nicə jllar elgəre kyz allarьna da kiterə almaqan qomumi taləplər (triвovanialar) qujalar. Bu kytərelşlərdə kşelərnen yzlərenə çəвer ity şiklle xəllər вөtnnəj kyrnmi diərlek. Kiləlеr, yzlərenə kirəkne alalar da, qajtьp kitələr. Yzləre вlən elktən nacar mөqamələdə вulqan iminiə həm zavotlarqa qna krəstiənnər zarar kiterələr. Yzləre вlən əzme-kypme kşecə qlanqan urnnarqa alar вer də zian itmədelər, jə вik az zian ittelər“.

1905 jlnьn çəje

1905 jlnьn çəjndə krəstiənnər arasnda jana forma quzqalşlar başlandь: alar pomişciklarqa eşlərgə kilgən eşcelərne eşlərgə çiвərmi həm urmannarda eşləyce eşcelərne eşlərnnən kөcləp ala başladьlar. Bu jlnьn iyl ajnda Niƶgarot guвirnasь, Garвat өjəze,

Ozirkə aulnda krəstiənnər səjasi dimonstratsia jasadьlar; aulqa qzьl flak eldelər həm jəşlər rivolytsion çrlar çrlap jөrdelər.

Pol'şədə həm Baltьjq вujь krajlarnda mondьj dimonstratsialar вik jьş вula ide.

Çəj kөne, igen həm pcən unmau kyrngəc, krəstiənnər pomişciklarnьn cавьn, jalannarьn qulqa aldьlar, kiвən həm skrtləren aqtarьp, amвarlarda вulqan aşlq'arnь вylgələp alьp вttelər.

Køz çitkəc, eşcelərnen zur yktəвer stackalarnnan son inde, krəstiənnər вigrək nьq totьnьp, patşanьn təxten slketygə xətle вarьp çittelər.

1905 jlnьn køze həm patşanьn 3 nce nujəвer ukazь

1905 jlnьn køzndə вөlen pravitlsvonь, şul çөmlədən patşanь yzen də, qurqu aldь. Şuşь qurqunьn nətiçəse вulьp, yktəвer stackalarь вlən tartьp alnqan „17 nce yktəвer manifisь" həm qomumi stackalar вlən alnqan „3 nujəвer ukazь" вuldь. Krəstiənnərgə qarata cqqan вu „ukaz" da patşa, yzenen vəqdələrndə вer də sarannanmьj, „minem jөrəgemə jaqьn вulqan krəstiən nuƶalarь iqtiвarsьz qalrqa mөmkin tygel" digən вula həm krəstiənnərnen xəlləren çinelәjtygə „vəqdələr" вirə. Bu „vəqdələre" arasnda: „1906 jlnьn qinvarnnan, elkke pomişcik çirlərenə, dəylət həm ydil çirlərenə вulqan tyləylərnen (vьjkup) jartьsьn kimetrgə həm 1907 jlnьn qinvarnnan вaşlap alarnь вөtnnəj вterrgə, çir (pozimilni) вankalar aşa əz çirle krəstiənnərgə çir satьp alu mөmkinnek həm çinllkləren kөcəjtrgə, monьn өcen вu вankalarnьn sridstvolarьn arttьrrqa" digən syzlər вar.

Ukaznьn axrь: „xristiannьq mөxəввəte həm anьn jaxşь vasiətlәre вujnca вarьp, minem jөrəgemə jaqьn

вulqan krəstiən xalqь, patşalqnьn вu caqьrularьn işetrlər həm вɵten çirdə tnclьq həm tnnьq saqlarlar dip ьşanaвьz“ digən syzlər вlən вtə.

Patşanьn вu „Tnclьq həm tnnьq“ qa ьşanuь вuşqa cqtь. Krəstiənnər вu „vəqdələr“ nen qorь vəqdə gnə ikənen həm anьn вlən xəllәre jaxşьlanmaqanьn kyrdelər. Kytəreleş nqьraq kɵcəjə başladь.

Yktəвer-nujəвer həm dvorən ojalarnda jalqnnar

Yktəвrdə jɵzlərcə iminiələr talanuqa ocradьlar. Nujəвrdə talanu sanь taqьn da kyвəjde. 11 nujəвrgə kilgəndə, Starosil həm Novosakol ɵjəzlərndə krəstiənnər 37 iminiəne taladьlar, 15 nujəвrgə cqqanda, Smвer guвirnasь Qormьş ɵjəzndə 25 iminiə talandь.

1905 jlnьn kɵzndə вarьsь: Saratьf guвirnasnda 272, Tamвof guвirnasnda 130, Arlof guвirnasnda 84, Pinzə guвirnasnda 30, Kurski guвirnasnda 127, Ukrajnada 200 dən artьq, Baltьjq вujь guвirnalarnda 260 pomişcik iminiələre talandь.

Talanudan kilgən zian 19 guвirnada, rəsmi xisap вujnca, 29 milion sumnьq isəplənde.

Knəz Prazovski, Galitsin, Dimidef həm Girsok Lixtinвirgskilərnən zur dvorislarь çimerlde.

1905 jьl quzqalьşь, qomumi jomqaq jasalqanda, tyвəndəge nəticələrne вirde.

RAJON ISMNƏRE	Bɵten aullarqa qaraqanda quzqalşnьn prosintь			
	talau	urman kisy	stackalar	qatnaş formalь quzqalşlar
Yzək rajonnarda	68%	11	—	21
Promьjşlnnos həm Tənjaq quвirnalardan	—	90	—	10
Kɵnjaq—Kɵnвatьş . . .	—	—	65	35
Tənjaq—kɵnвatьş	—	50	40	10
Kɵnçqьşь həm volgь вujь	25	40	—	35
Malarosiə həm Novarosiə	57	—	—	43

Quzqalşlarnьn rəyeşe: Malarosiə həm Novarosiə jaqlarnda—talau, promьjşlnnos həm tənjaq rajonnarda tənjaq-kənвatьş, Kənjaq həm Volqь вujь rajonnarnda urman kisy, kənjaq - kəmвatьş rajonda stacka tormalarь blən kyвerək ajrьla.

1905 jlnьn agrar (çir) rivolytsiəse, rivolytsion krəstiənnər sojuzьnьn prolitariat əcen ni qədər qədrle ikənen acьq kørsətte.

Xəzer inde krəstiənnər məs'ələse tioriə jaqnnan alqanda qna əhəmiətle tygel, вəlki kəndəlek praktik jaqnnan alnqanda da əhəmiətle. Xəzer вznen qomumi lozungьlarьвznь rivolytsion prolitariat tarafnnan rivolytsion krəstiənnərgə qaratlqan əndəy—caqьrularqa əjlənderrgə kirək. Xəzer inde şundьj momint kilde. Krəstiənnər jana rus tormьşьn annь rəyştə təzycelər xzməten yti başladьlar. Həm вəjek rus rivolytsiəsenen вarьşь, şulaj uq anьn nərsə вlən təmam вuluь krəstiənnərnen annarь ysygə nьq qna вəjləngən.

IV

IKNCE TULQЬN (1905 JЬL)

Bəten aullarnьn 50 prosintь kytəreleş utь ecndə

1906 jlnьn kəzenə kilgəndə krəstiən kytəreleşe janadan taqьn da nqьraq вulьp qalqtь. 1905 jlnьn qinvar, april ajlarь ecndə вəten kytəreleş 85 əjəzgə tara'ьp, Javropa Rosiənen 17% ecenə alqan вulsa, 1906 jlnьn majnnan—augusьna xətle вəten əjəzlərnen 50% ьn ecenə aldь. Iknce syz вlən əjtkəndə вu jlnь rivolytsiə 1905, jlnьn kəzndə вulqan in kytərnke dərəçəsenə вarьp çitə jazdь (anda 52% qa çitkən ide).

Sьjnfi kөrəş artьq nьq kisknnəşte. Xөkymətnen şəhərlərne bastьrьp вtydən вuşaqan qulь au lardaqь kytərelşlərne вasarqa irken çitte. Ləkin krəstiən kөrəştə tiz gnə вrlməde. 1905 jlnьn aclьqь, вunt cqarqan krəstiənnərgə aşamnьq jardəme вirməy turьsndaqь Staьjpin əmre, krəstiənnərne aqtьq cikkə kiterep çitkrde. Tlər-tləməs krəstiəngə вunt cqara torrq, pomişcikl rnьn i mək, вərənge həm pcənnəren act n ylməs өcen kөc вlən alrqa turь kilde.

Xөkymətnen в stьru julndaqь qatьlqlarьna qarşь krəstiənnər patşa cinovniklarьn ytery вlən çauap вirə в şladьlar, Poltava gubirnasь Pilokski өjəz, Lagatin mişcənkəsndə qazaqlarnь totaş qru вaşlandь. Xөkymət soldat çiвərde. Soldatlar qarap tormadьl r, əfisərlərnen вojrьqьn вujsьnьp krəstiənnərgə attьlar. Krəs iənnər yzlərenen qorallarь „вulqan sənək, calqьlar вlən çauap вirdelər.

Rosiənen tөrl çirlərndə gəydələr өjlde. Qannar aqtь. Xөkymət axrd n şul xəlgə вarьp çitte: aullarqa artiliria çiвərep ata вaşladь. Cьn məqnəse вlən ike arada suqşlar вardь.

Kr stiən aullarьn artiliria (tup) tan atu turьsnda jazucь Şistakof tyвəndəge syzlərne jaza.

„Tartьnьp tormьj qatь caralar kyrrgə“ krəstiə nərgə qarşь artiliria

„...1906 jlnьn kөzndə—di Şistakof əjtə—Aliksandrovski auьlь krəstiənnəre ispravnik kvartirьn taladьl r. Şuşь xəвərne alu вlən, ecke eşlər minster jardəmcese Makarof: „kirək вulqanda qatь caralar qullanudan tartьnьp tormьj, ftnəne вasarqa, qəskər çəhət həm qətqi totьnrqa tieş“ dip rizolytsiə salqan ide. Stavropel vaqiqalarь xaqnda salqan rizalytsiədə: „urnnarda polivoj sut acarqa“ digən syzlər jata.

Eşlər şulaj „eşlənə“ başladь da. Qəskər totndь. Rivolytsiə komititen вirrgə sorap Pitrovski aulnda krəstiənnərgə artiliriadan 7 granat attьlar. Iknce вer Kanstantinovski digən aulda „artiliriadan 14 rət atqannan soŋ, krəstiənnər вaş ide“ (вastьrucь giniral Litvinof syze). Bu rajonda krəstiənnər tiligraf cвqlarьn kistelər.

Şuşь Konstantinofka aulnda, aulnь tupqa totu a'dnda şuşndьj vaqiqa вula: „aulnь tupqa totarqa“ digən prikazqa artiliriəcelərdə, quвan qazaqlarь sytnəse də вaş imilər. Şundьj çər'ətle вaşвaştaqlqnь kyrgən nacalstva qazaqlarnь alqa cqara da, artiliria artьna, mlqlar вlən „əzer xəldə“, asitinnarnь quja. Şunnan soŋ auьl artiliriaqa totьla həm 16 rivolytsion komitit clinnarь вirelə.

Şuşь Stavropel guвirnasnda Litvinof ətrətenə qarşь 600—800 kşedən qiвarət krəstiən ətrəte təzelep ike arada qatь suqşlar вula. Ylycelər həm jaralanucьlar вar.

Şul uq guвirna, Blagadatnьj aulnda, 1.500 krəstiən tərmədən səjasi totqnnarnь cqartuqa ispravniknь məçвyr itələr, straƶniklarnь qoralszlandьrьp, politsia upravliniasьn həm vojnski nacalnik kvartirьn qulqa alalar həm ecke eşlər ministrenə gosudarstvinnьj duma clinь Anipkonь xiвstən qotqaruqa jazlqan tiligramnь isprauniktan kəcləp qul qujdьralar. Anipkonь qulqa alu xaqnda annan вaşqa da patşanьŋ „yzenə“ xətle qatь qiвarələr вlən вu auьl вer nicə tapqьr tiligram çiвərdelər.

Blagadatnьj aulьna azaqtan asitin qəskərləren kiterep tutrdьlar. Ə asitin aullarьna saldat mundire kigən rus krəstiənnəren iltep krttelər.

Şulaj itep, jrtqclanqan xəkymət, krəstiənnərneŋ xaqlь, urnnь taləpləren ə qarşь hər tərle qəвəxətlklərne eşləde həm juqarьda kyrsətlgən vaqiqələr вlən вu taləplərgə çauap вirde.

Zakafkazia—Gruziada giniral Alixanof ajruca kisken „eşkə totndь“. Rivolyts'ə yzəge bulqan aullarnь ul çir blən tigez jasadь. Giniral Alixanof, giniral Litvinef şiklle yk, puşkanь kyrsəty, „qurqьtu“ əcen gnə t gel, qarşь doşmanqa atqan təsle cnnap atar əcen qullandь.

Aulla daqь quzqalşlar jana təs aldь; buntlardan, qoralsьz kytərelşlərdən, qorallь kytərelşlərgə əjləndelər. Bu jana təs kytərelşlərdə çitərlek ojьşlmaqan, ber çitəkcelek həm stratigia planь blən barlmьj ide. Bu təs kytəreleş blən ergə, elkke forma quzqalşlarda talau, çimery, jandьru, çirlərne kəcləp alu, sərylər—bara ide.

„1906 jlqь talau“ quzqalşlarь, bəten çirdə, 1905 jlnьn kəzndə bulqan kytərelşlər təsle bara ide, di iptəş Şistakof—əjlər, qaraltьlar jandьrьla, imuşstvolar bterelə, pomişciklar qacalar, bastьru əcen aulqa qəskər kilə h. b. in zur talaular, elkke şiklle mərkəz rajonnarda buldь. Məsələn, Voroniz gubirnasnda krəstiənnər, kypləp çiьlьp, podvotlarnь nabatlar blən çiьp, talauqa baralar həm tiəp alьp qajtalar ide. Monda hər kənne urta xisap blən 5—10 iminiə bterelə tordь. Arloflarnьn şikər zavotnda krəstiənnər blən qəskər arasnda suqьş bulьp yterelycelər həm jaralanucьlar bulьp aldь. Bu gubirnada (Voroniz) barьsь bu jьl 80 iminiə talandь. Arlof—Davidflarnьn ul vaqtta məşhyr bulqan at zavotlarnnan krəstiənnər 800 at alьp cqtьlar, Rəzan, Tula, Arlof həm Kurski gubirnalarnda da iminiələrne jandьrular kyp buldь.

Bu 1906 jlnьn bigrək tə kin kyləmdəge quzqalьşь—ul caqtaqь aubl jarlьlarьnьn „zabastofka“ sь ide. Bu təs kytəreleş, pomişcik çirləren arindaqa

alьp torqan rajonnarda вigrək kyp вuldь həm ozaqqa suzldь. Tirə jaq k əstiən pomişcik iminiəsenə вajkot jasъj, anьņ вlən eş itmi, ana eşləmi, eşləgən kşelərne, xətta өj xzmətcelərenə xətle, quьp cqara. Eşlərgə dip kilgən kşelərne krtmi. Bolar вөten çirdə yznnən-yze ctixijno rəyştə (çitəkcelek вlən tygel) вara ide.

Mondьj quzqalşlar, qədəttə, auldaqь „prigovorlar" dan вaşlana. Sxot çiьla da arinda xaqьn „yze вilgelərgə" eş xaqь normasьn da „yze qujarqa" jaвьşa; şunnan soņ inde, „postanovliniə" ne eşkə aşьru xaqnda praktik caralarqa krə вaşlьj".

V
KRƏSTIƏN RIVOLYTSIƏSE TYBƏNƏJƏ BAŞLЬJ 1907 JЬL

1907 jlnьņ qinvar—april corlarnda krəstiən rivolytsiəse, quzqalьşь Javropa Rosiasьnьņ 44 өjəzndə вulьp, вarsь 8,8% kyrenep qalqan вulsa, вu quzqalьş maj—avgus corlarnda 28 өjəzdə gnə qala həm 5,6% kə tөşə, ə ində, soņqa taвa, 1907 jlnьņ soņqь dyrt ajnda, „tərtipszlklər" вarsь 4 өjəzdə gnə torьp qalalar (1% dan da tyвəngə tөşep 0,6%qa qala).

1905 jlnьņ kөzndə həm 1906 jlnьņ çəj - kөzndə вulqan ike zur kytərelştən (padjomnan) soņ, krəstiənnər вaş kytərye inde, şulaj itep, 1907 jlda вik nьq tyвən tөşə həm вtə вaşlьj. Bu jlnь, pomişciklarqa qarşь „krəstiən suqьşь" nьņ вtkən jlь dip isəplərgə вula. 1907 jlnьņ jazьna krgəndə krəstiən quzqalьşьnьņ formalarь da yzgerə вaşlьj: elkke massavьj həm acqtan—acьq kytərelştən вrəm-вrəm kşelər tarafnnan вulqan „jandьrular" qa kilə. (Zimstvo statistikəse: 1907 jlnьņ jaznda pażarlar 1906 jьl

jazьna qaraqanda ike tapqьr artьq вuldь dip kyrsətə).

1907 jlnьņ iknce təskə krgən quzqalşlarnnan вu jldaqь „zaвastofkalar“nь isəplərgə вula. Zaвastofka вu jьl 28 əjəzdə вulьp, iņ kyвe Kənjaq - Kənвatьş rajonnarda вuldь. Əmma вu jlnьņ zaвastofkalarьn sьjfat jaqnnan (nqlьq həm kiņ kyləmnek jaqnnan) 1905—1906 jllarnьņ zaвastofkalarьna caqştьrrlьq tygel, kyp tyвən ide.

Patşa xəkymәte вәjrәm itә

Xəkymət çinə. Jəzlərcə, mnnərcə „вaş-вaştaqlqlar“nь tərmələrgə tutьra. Xəkymət qoral kəce вlən gnə tygel, rivolytsiəne tuqtatuqa annan вaşqa da kyp „jardəmnər“, səjasətlər cqara. Stalьjpin cqarqan zakon вujnca, aulnьņ kulak həm xəlle qatlaularь krəstiən massasnnan ajrьlьp, „otruв“ вulьp ajrьm çirlərgə utьra вaşlьjlar. Bu qatlau inde xəkymətkə kiləcəktə „iņ ьşanclь“ həm qurqьncsьz, вəlki „jardəmce“ qatlau вula.

Şəhərlərgə kilgəndə, anda inde, 1905 jlnьņ rivolytsiəse taqьn da elgərerək вastrldь. 1905 jlnьņ dikəвer kytəreleşen xəkymət вastrqannan soņ, eşcelərgə rivolytsiəne dəvam itterygə məmkinnek qalmadь.

Iske xəkymət, patşalьq, ttrəp, qaltьrap təşkən, yzen ifrat qurqtqan zur rivolytsiəne, şulaj itep, вastь; вu çiņyenə (əlвəttə vaqtlь) вəjrəm jasadь.

VI

KRƏSTIƏN CUALŞLARЬNЬŅ ÇAƢRAFƏISE

1905—1907 jllarnьņ krəstiən quzƣalşlarьna jomƣaq jasaƣanda, вu quzƣalşlarnьņ jomşaq jaqlarь (jaxşь ojşmaucьlьq, вrdəm çitəkcelek juqlьq h. в.) вuluь вlən вrgə anьņ zur ike jaƣьn da əjtep kitmi mөmkin tygel: ul da rivolytsiənen kiņ kyləmdə вulucьlьƣь həm yzlərenen totqan jullarnda quzƣalşcьlarnьņ nьq, qatь вarularь.

Bu ike sьjfatnь 1905 jlnьņ sintəвer—dikəвrlərndə həm 1905 jlnьņ maj—yktəвrndə (ike zur kytərlgən corda) вigrək nьq kyrrgə mөmkin. 1905—1907 jllardaƣь krəstiən quzƣalьşь Javropa Rosiəsenen 297 өjəzen yz ecenə əlьp, вolarnьņ 161 өjəzndə quzƣalşlar, iņ kim digəndə ikeşər tapqьr qaвatlandьlar. Kөnjaq - Kөnвatьş krajdaƣь өjəzlərnen 83% kyləmndə quzƣalşlar qaвatlandь; Tөnjaq Kөnвatşta 63% kyləmdə Yzək rajonnarda 68% kyləmdə qaвatlandьlar, вaşqalar da şulaj (ləkin əzerək) вara.

28 вittəge taвlitsadan quzƣalşlarnьņ вer tөrle gnə вulmaƣannьƣь, tөrle çirlərdə tөrle rəyştə вuƣannьƣь acьq kyrenə. Yzək rajonnarƣa kyвerək quzƣalьş talau formasnda (вөten өjəzlərnen 76,5%ь) annan qala вu rajonda вasuƣa mal çiвəry həm pcən tiəp alьp kity (69,1%) həm annan qala kyвerək zaвastofka (67,6%) kyrenələr. Tyвən Volga rajonnda da вrnce urnda talau həm mal çiвərylər kyrenə (77,8%), annan qala monda—urman kisy (66,7%) talau xərəkəte, şulaj uq Urta Volga, Ukrajnada kyp urьn tota.

Kөnjaq - Kөnвatşta isə quzƣalşnьņ jomşaƣьraq formasь вulƣan zaвastofkalar kyвerək urьn alalar.

Urman kisy, taвiƣi, tirə jaqta urman kyp вulƣan çirlərdə kyzgə вərelə; məsələn, Tөnjaq kraj (100%), Ural (90,9%), Priaziornьj (87%) həm вaşqalar.

Bu jllarda krəstiən quzƣalşlarьnьꞑ ꞑi tөrlәrdә вululәrьn tyвәndәge sьjfrlardan kyrrgә вula:

RAJONNAR	Rajonda вөten өjәz	Quzƣalьş krgәn өjәz	Şulardan urman kisy (өjәz)	Aşlqlarnь alьp kity (өjәz)	Kөləp çir sө-ry (өjәz)	Talau (өjәz)	Arinda quzƣa-lьş (өjәz)	Basuƣa mal kr-ty hәm pcәn alu	Zaвastofkalar вuiƣan өjәz
Уzәk rajonnarda . .	75	68	45	18	7	54	28	47	46
Urta Idel .	51	45	39	14	18	30	12	26	16
Tyвәn Idel .	17	9	6	2	4	7	4	7	1
Novorosiә (Uꞑ jaq Ukrajna) . .	39	32	16	7	17	19	22	13	17
Kөnjaq-Kөnвatьş. . .	36	35	19	5	8	9	8	22	31
Malorosiә(tөnjaq Ukrajna)	41	41	28	11	5	26	26	29	35
Уzәk promьjşlnnos . .	71	45	38	—	7	4	3	19	8
Bilorusiә . .	43	39	33	—	5	6	—	6	25
Ural	29	11	10	—	—	1	—	2	—
Tөnjaq rajon	19	9	9	—	1	—	2	2	1
Priaziornьj . .	34	23	20	2	2	3	4	12	10
Litovski rajon	23	17	13	2	4	—	—	10	14

Quzƣalьş formalarьnьꞑ tәre urnnardaƣь xuçalьq tөzeleşꞑnәn kilә

Krәstiәn xuçalqlarьnьꞑ tөrlelegen hәm nәrsәgә вigrәk moxtaç вululәrьn qarasaq qьna, вez, вu quzƣalьş tөrlәrenen sәвәplәren aꞑnarвьz.

Iŋ əyəl, quzƣalşnьŋ kyвerək taralƣan urnьn qarasaq, Yzək qara tufraq rajonьn (taвlitsanьŋ вrnce julь) həm Kønjaq—Kønвatьş, Malarosiə şiklle pomişciklardan nьq izlgən rajonnarnь kyrəвez. Şunьŋ øcen вu rajonnarda talau, urman kisy, mal çiвəry kвek tørlər də kyp. Kønjaq qara tufraq rajonnarda auьl xuçalьƣь kiteşe kyptən—1905 jlƣa xətle—kapitalizm aвarotьna əjlənep, maşinalar krty də вaşqa çirlərgə qaraƣanda kyвerək вuldь. Şunьŋ øcen вu çirlərdəge kørəş pomişciklarnьŋ mondaƣь krəstiənnərgə konkurinsiə вulu, çirne qiвatlatularьna qarşь kytərlgən kørəş rəyeşen ala.

VII

BU RIVOLYTSIƏNEŊ BURƵUAZNЬJ BULU JAƢЬ

Patşa „mərxəmətenə“ sjьnular həm „pititsiə“lər

Kitapnьŋ вaşnda: „møndəriçə (sodirƶania) jaƣnnan вu rivolytsiə „вuƶuaznьj“ dip kitkən idek.

Bu rivolytsiənen møndəriçəsre „вurƶuaznьj“ ikənen kyp jaqlardan kyrrgə mømkin.

Krəstiən quzƣalşlarьnьŋ nindi quzƣalьş ikənen şul vaqtlardaƣь møraçəƣətlər, pititsiələr acьq kyrsətələr.

Mnə alardan вer nicə misal:

„Bzneŋ køceвzneŋ вtye aqtьq cikkə kilep çitte dilər patşaƣa вirgən pititsiə—ƣarizalarnda. Slavjanosirвski auьl krəstiənnəre kytərə almaslьq naloklar, çir əzlklər вlən çødəp cƣaвьz. Jardəm it, patşa вzgə! Bzneŋ arqlanƣan tənnəreвzdən cqqan qzƣanclь zarlarьвznь işet! Tizrək jardəmŋne irşter. Bzne вu xaqszlqlardan qotqar. Katrdan auьr вulƣan tormьşьвzdan cƣar. Tizdən yzeвez sajlaƣan vəkillərne çiвr, alar arqьl xaq zakonnar qujdьı!“..

„Hic вer ata ikmək soraqan balasьna taş, balьq urnьna çlan birməs. Sin вit patşa,—вznen atавьz (царь-батюшка)“.

Səjasi jaqtan nadan вulqan mondьj pititsiələr, artta qalqan, quzqalьş əz taralqan rajonnarda qna tygel вit əle; krəstiən quzqalьşь iņ kyp, iņ alda taralqan guвirnalarnьņ mərəçəqətlərndə də şundьj xəllərne kyrrgə вula. Məsələn, Balaşof өjəze krəstiənnərenen pititsiələrndə tyвəndəge çөmlələrne uqiвьz:

„Уzeвzneņ simiəвzne qarau өcen çirne kupis həm pomişciklardan satьp alaвьz. Tyləy xaqь jldan-jьl arta. Bu jьl disətinəse (вer cəcərgə) 20 sumqa çitte. Inde nicek torrqa, nicek naloklarnь tylərgə, yzeвez də вlmiвez. Suqьş вzneņ tərвiəceləreвzne alьp kitə. Şuqьş вtkəc, taqьn jaņa naloklar həm tovar qiвatlanularnь kөtərgə turь kilə. Çir вlən satu ityne tuqtatqanda həm çirərne yzləre eşli torqan kşelərgə вirgən vaqtta jaxşь вulьr ide. Bzgə məktəplər aclsьn gəzit-zurnallar krsen. Ul gəzitlərdə xəllərевez irken jazьla вarsьn. Cit məmləkətlərdə də şulaj вit. Bzdə nacalniklar вik kyp. Alardan вik kyp çafa kyrəвez“.

Mnə вu pititsiəne axrьna xətle uqьp cqsaņ da şunьņ kвek əjвrlərdən вaşqa nərsə kyrmiseņ. Anda xөkymət tөzeleşen yzgərty, iske rizim həm monarxianь вtery, pomişciklarnьņ çirləren konfiskavajt ity, dimokratia rispuвlikasь jasau kвek nərsələr də juq. Həm patşaqa, ministrlərgə „ytenec“ вlən jazqan kəqəzlərdə andьj nərsələr вulrqa mөmkin də tygel.

Mondьj pititsiələr ul vaqtlarda kyp jazldь. Вarsьn 60 meņ camasь xisaplьjlar. Вa,taqnda pomişcik çirlərnnən krəstiənnərne fajdalandьru soraularь, xətta taləpləre вulsa da, həmməse, „mərxəmət“ вlən, „patşa qatnaşu“ вlən kirəklege əjtelə.

„Soraʋlar“ qza həm qatьlana başlьjlar

1905 jlnьꞑ kɵzndə, şəhərlərdə rivolytsiəneꞑ uꞑьşь joƣntьsь ʙlən, krəstiənnərdə səjasi jaqtan ʙulƣan qaraş həm taləplərndə jaxşь uq qna alƣa kitələr. Prigovorda „tigez, turьdan turь həm jəşren sajlau ʙlən ycriditlni soʙrania caqrlsьn“ kʙek çɵmlələr də kyrenə ʙaşlьj. Məskəy guʙirnasь, Kolomin ɵjəze krəstiənnəre: „guʙirnatr, ispravnik həm ʙɵten politsiəneꞑ ʙterelyen“ triʙovajt itələr.

1906 jlnьꞑ çəjndə gosudarstvinnьj duma aclƣac, krəstənnər anda da „nakazlar“ çiʙərə ʙaşlьjar. Bu nakazlarda çirne pomişciklardan alьp krəstiənnərgə ʙiry triʙovanialarь qatь həm acqtan acьq əjtelə ʙaşladь. Ləkin, ʙu nakazlarda da səjasi jaqtan aꞑszlьq həm qotьlu julьnьꞑ qajda ikənen aꞑnamaucьlьq, məsələn, „ʙɵten dəylətne gosudarstvinnьj duma ʙaşqarsьn“ kʙek syzlər jarьlьp jata.

Kydrjafsef həm Vasilief digən jazucьlar Samar guʙirnasnnan ʙulƣan 75 danə nakazlarda nilər ʙarlьƣьn şulaj kyrsətələr:

Çir triʙovajt ity	61	nakazda ʙar.
„Irek“	60	„ „
„Amnistia“	46	„ „
Ylem çazasьn yzgərty	31	„ „
Tyləysez ƣomumi uqьtu	22	„ „
Naloklarnь çiꞑeləjty	19	„ „
Sosloviada tigzlek	15	„ „
Jeşren, turь, tigez sajlau	14	„ „
Ycriditlni soʙrania	13	„ „
Crizvicajnьj axrananь ʙtery	8	„ „
Zimski nacalniklarnь ʙtery	8	„ „
Urnnardaƣь idarələrne yzgərty	8	„ „
Sutlarnь yzgərty	15	„ „

Krəstiən — ʙurƶuaz rivolytsiəse

Monda jazlƣan nərsələrne jomƣaq jasau ɵcen, 1905—1907 jllardaƣь krəstiən rivolytsiəse xaqnda Leninneꞑ ʙirgən xaraktiristikasьn kiterəʙez.

Krəstiənnərnen, birgən nakazlarьn, başqa matiriallarьn, вigrəktə 1-nce, 2-nce dəylət dumasnda krəstiən vəkillərenen cqşlarьn çntkle rəyştə analizпnan son, iptəş Lenin вrnce rivolytsiədə вulqan çir kөrəşləre kriposnojlьq latifundialarьna qarşь вuldь digən nətiçəgə kilə. „Krəstiənnərnen çir өcen вulqau вu kөrəşləre, вarsnnan elek həm вarsnnan kyp şuşь latifundialarnь вterygə jynəlderlgən ide“ di.

Kapitalizm şartlarь həm mөmkinnklәre ecndə aullardaqь çir вiləy mөnəsəвətlərenə kin tuqtalьp, Lenin, anda ike tөrle kitşne kyrə: вrse—Stalьjpin agrar riformasь; ikncese—krəstiənnər tləp rivolytsiə cqarqan jul—çirlərnen dəylətləşye (natsionalizatsiə). Brnce jul вlən вarqanda „kriposnojlьq pomişcik xuçalьqь, əkrnnek вlən, вurƶuaz—junkirski xuçalqqa əjlənə. Bu jul—sanь zur вulmaqan əzcelkne ajrьp alьp, alarnь „ere krəstiən“ (Javropadaqьca „grusвauer“) jasau вlən, krəstiən massasьn unarca jllar azaplь iksplotatsiada qaldьru julь. Iknce kiteş pomişcik xuçalqlarь вulmьj, jaki rivolytsiə alarnь tarata, konfiskavajt itə, fiodal iminiələren vaqlandьrьp вterə. 1905—1907 jlqь krəstiən suqьşь, qomumən alqanda, ənə şul iknce kitşne kinəjty jaqnda, вurƶua—dimokart rivolytsjəsen axrьna alьp вarьp çitkery jaqnda вuldь“ di Lenin.

Dimək, Lenin əjtkəncə, krəstiən rivolytsiəse вurƶua rivolytsiənen вer tөre вula.

Şulaj вulsa da ana вəjə qujqanda, вolşiviklar Lenin əjtkən noqtadan cqьp вəjə qujdьlar həm anь вurƶuaz rivolytsiə tөrləre arasnda in өstene dip sanadьlar. Alaj вulmaqanda, kapitalizmnьn xəzrge şartlarь ecndə Lenin əjtkəncə вrnce kiteş jul alьp krəstiənnərne də qatьraq izygə alьp вaracaq ide.

Şunьņ blən вrlktə, вu krəstiən rivolytsiəsenə вurƶuaznьj rivolytsiənen ajrьm вer təren biry əcen həm aņa poloƶitlno qarau kirəklegen jaqlau əcen, Lenin: „Hər вer krəstiən rivolytsiəse вurƶuaznьj rivolytsiə вula, əmmə hər вer вurƶuaznьj rivolytsiə krəstiən rivolytsiəse вula almьj" di, şuņa dəlillər, misallar kiterə.

VIII

KRƏSTIƏN RIVOLYTSIƏLƏRENƏ HƏM AGRAR MƏNASƏBƏTKƏ QARATЬLЬP CQQAN TARTЬŞ HƏM KITŞLƏR

Uņnar, yktəвrislər həm kaditlar

Bol'şiviklar çitəkcelege astnda, eşce sьjnьf krəstiən rivolytsiəsen tieşle julьna salrqa trşqanda həm şul julda əllə ni xətle qaharmannqlar kyrsətkəndə, tərle partialar hər qajsьsь anь (krəstiən rivolytsiəsen) həm çir mənasəвəten „yzlərncə" alьp kitərgə trьştьlar. Bəten rivolytsiənen вujьna (həm annan soņ da) krəstiən əcen kərəş kitte.

Rivolytsiənen şəp vaqtlarь вulqan dikəвər kytərelşləre kənndə (1905 jьl), krəstiənnərgə ustupkaqa вarrqa riza вula вaşlaqannar ide. Pomişciklarnьņ çirləren krəstiənnərgə alьp biry turnda (əlвəttə xaq вəraвərenə) ministrlər sovitnda zakon proiktь da təzlgən ide. Iņ qəвəxət palaclardan вulqan, dvoris komindantь giniral Tripofqa xətle: „min də pomişcik, minem də çirem вar. Jartьsьn krəstiənnərgə вuş вirəm. Şulaj itməsək, qalqan jartьsьn saqlap вulmas" dip вaş minister Vittəgə əjtkən həm kytərlşlərne вastьrьp jəryce ikncə palac admiral Duвasfta: „krəstiənnər alqan çirne alarda qaldьrrqa kirək,

alaj вulmaƣanda krəstiənnər tьnclanmas“ digən. Şunьŋ şiklle vaqiƣalar, qurqular kyp вuldь.

Əmma dikəвer kytəreleşen вastrƣac, mondьj qara gruhlar (uŋnar) arasnda ƣna tygel, alardan əz gnə sulьraq sanalƣan yktəвris, kaditlar arasnda da „nastroiniələr“ yzgərep kitte.

Uŋnarnьŋ zur pristavitele вulƣan Nikolaj Romanьf 16 ƣinvarda (1906 jьl) krəstiən diligatsialarьn yzenə qaвul itkəndə tyвəndəge syzlərne səjləde:

„Szne kyrygə şatmьn“. Sez, tuƣannar, hər вer milek (sopstvinnos) pravasь tielmi torƣan nərsə ikənen əlвəttə вlrgə tieşlesez. Pomişciknьŋ qulnda вulƣan əjвer anьqь. Şulaj uq krəstiənneŋ qulnda вulƣan əjвer də anьqь. Szneŋ qulьƣzda вulƣan çir yzegzneke вulƣan şiklle, pomişciklarnьŋ qullarnda вulƣan çirlər də alarnьqь. Monь sez auldaşlarьƣzƣa səjləgez! Krəstiən hər vaqьt minem xətrmdə, min alar xaqnda qajƣrtam. Mnə min gosudarstvinnьj dumanь çiam. Minem вlən вrgələp nicek eşlərgə jaxşьraq ikənen tikşerrвez. Miŋa tajanьƣьz, min szgə hər vaqьt jardəm itərmen. Əmma, qaвatlap əjtəm hər vaqьt xətregzdə вulsьn, milek moqətdəs, aŋa tiərgə jaramьj“.

Mnə вu syzlərdən uŋnarnьŋ atamanь вulƣan patşanьŋ nastroiniasьn вik jaxşь вlep вula. Monda qurqu juq, qurqudan soŋ ajaq trəy, nƣu kyrenə.

Unnarnьŋ zur trəklərnnən вulƣan, kyptən tygel gnə krəstiənnərgə jartь çiren вuşlaj вirrgə qaltьrap torƣan giniral Tripof, soŋƣь vaqtta „krəstiənnərneŋ položiniəse nicek knə auьr вulmasьn, ul inde kyptən kilə; əmma tərtip saqlau вarsnnan elek iŋ kirək“ di вaşladь.

„Hic вer ustupka вiry juq; iŋ əyəl tərtip kirək!“ Mnə uŋnarnьŋ tlərnnən təşrmi, hər vaqьt əjtə torƣan syzləre şul вuldь.

Yktəʙrislər

Pomişciklarnьŋ „yktəʙris“ digən gruppasь rivolytsiə xaqnda nişləde?

Yktsəʙrislər yzləren uŋnardan „sul“ həm „liʙiral“ sanap kilələr. Kyrik, alarnьŋ liʙirallьqь ni dərəçə ʙuldь ikən.

Rivolytsiənen qzqan vaqtlarnda da alar mnə nindi „ustupkalar“ həm kileşy caralarь kyrsəttelər:

„Çir arindasьn tərtipkə salьp qujarqa“;

„Krəstiənnərne kycrgələp utrtuqa jardəm itərgə“;

„Krəstiən çir ʙankalarьn jaŋadan təzərgə“.

Kyrəsez, nindi „şəp“ riformalar!

Alarnьŋ iŋ ciktən cqьp çir xaqnda „sullaşqan“ çirləre tyʙəndəge çөmlədən qiʙarət:

„Dəylət jaqnnan ʙik kirək taʙlqan vaqtta, zakon qujqan xaq tyləp milklərne alrqa mөmkin“.

Axrdan rivolytsiə çiŋləjgəc, alar „ciktən tьş sul ʙulqan“ ʙu çөmləlәren programnarnnan cqarьp taşladьlar.

Şunьŋ өcen də Lenin: „yktəʙrislər, alar tuptурь pomişcik həm ere kapitalislarnьŋ sьjnfi ojşmaşь“ digən.

„Xalьq xorriəte“ partiasь

(Kaditlar)

„Burƶua çəmqiətenen nindi də ʙulsa ʙilgele ʙer sьjnfь ʙlən ʙəjlənməgən, əmma yzeneŋ sostafь, xaraktirь, yzeneŋ idiallarь ʙlən tamam ʙurƶuaz ʙulqan ʙu partia, dimokrat vaq ʙurƶuaziə ʙlən ere ʙurƶua kontrrivolytsion ilimintlarь arasnda cajqalьp jөri. Bu partianьŋ sotsial tajanьcь ʙer jaqtan şəhər oʙivatel

massasь bulsa, iknce jaqlap samodirƶaviə blən kileşrgə (zdilka jasarɋa) həm xalьq blən xalqnь çəbrləycelər arasnda „alla quşqanca“ çəbrsez gnə vlasnь byleşrgə omtьla torɋan libiral pomişcik tora[1])“ (Lenin).

Kaditlar, krəstiən xuçalьɋьnьŋ tyləygə kөce çityen həm ecke bazarnь kiŋəjyen klrəksngən pomişcik həm burƶua vəkillərе bulɋannqlarnnan, xuçalqnь qurqьnьc xəlgə tөşrməs өcen, krəstiən xuçalьɋь mөnasəbətlərndə qaj ber l'gotalar biry jaɋndalar. Şunьŋ blən brlktə, alar, çirneŋ ɋomumən dəylətləşteryenə (natsionalizatsiəgə qarşь buldьlar; fəqət ydil, monastir həm xsusiqullarda bulɋan çirlərneŋ ber qismen „ɋədel xaq qujьp“ aluɋa mөmkinnek jaɋьna kildelər.

Dөresen əjtkəndə, kaditlarnьŋ çir programnarь yktəbrislərneknnən bik jraqqa kitə almaɋan həm alarnьqnnan bik kyp ajrmasь da juq ide.

Lenin də bu ike partia arasnda (yktəbris həm kadit) agrar program jaɋnnan kyp ajrma kyrmi, bolarnьŋ programь ber-в snnən ajrlmьj bəlki ajrmalьq kaditlar blən trudoviklar aıasnnan başlanɋanьn kyrsətə.

IX

SOTSIALIZMSЬZ „SOTSIAL!ZATSIA“

Narodnьj sotsialislar, trudovik həm is'irlar

„Xalьq sotsialis partiasь“ cnarodnьj sotsialisticski partia) digən partiədan başlьjq. Bu partia 1906-jlnьŋ jaznda Pişixonьf, Miakotin h. в. tarafnnan (litiratrlar gruppasь jaɋnnan) tөzlde. Bu partia, yzeneŋ

[1]) Lenineŋ bu syze kadilarnьŋ elkke xəllərenə qarap (1905 jlda) əjtlgən. Yktəber rivolytsiəsnnən soŋ inde alar, „cajqalьp jөry“dən cɋьp acqtan - acьq ere burƶua kontьr-rivolytsiəse safnda qaldьlar

taktikasь blən, libiral burƶua kaditlarƣa jaqьn tora. Əmma yzeneŋ xalqcь agrar programьn quju blən vaq burƶua arasnda iƣtibar qazandь.

Lenin yzeneŋ bik kisken syzləre blən bu partianьŋ „xalьqcь" lьƣnnan, „trudovaj" (xzmətcənnegnnən) həm „sotsialis" legnnən bik nьq kələ, alarnьŋ „xalqcьlьƣь"—qajsь ber millətlər Rosiədən ajrlmasьn dip, xalqnьŋ monarxislьq xorafətləren jaqlaudan, „xzmətcənnege"—ber də birrgə tygel, „alrƣa" ƣna jaratqan vaq xuçalarƣa xzmət kyrsətydən, „sotsialis"lqlarь — sotsalizmnь iknce jaqqa borьp, anь tləsə nişli ala torƣan irken, sƣlmalь — quzƣallşlь, çiŋel, çiŋel kiengən, xətta bətnnəj jalanƣac „platforma" ƣa əjlənderydən ƣibarət", di.

Trudoviklar — dəylət dumasь diputatlarьnьŋ, kyberək krəstiənnərdən bulƣan ber gruppasь tarafnnan təzlgən partia kşelərе. Alarnьŋ çir programnarnda qazna, ydil, monastir həm xzmət normasnnan artьq xosusi biləngən çirlərdən „ƣomumi xalьq çir fondь" təzy digən punkt bar. Alar şunьŋ blən xiallandьlar. Bu partianьŋ programь „104 proiktь" digən platformalarnda kyrsətelə.

Trudaviklar krəstiənnər blən bik nьq elmtə totalar, alardan tərle jazular, nakazlar alьp toralar ide. Bu partia juƣarьda əjtlgən „alnmaƣan" (qajcan alьnьr əle, kəcləmi anь alьp bulmьj) „ƣomumi fond"-tan çirsez krəstiənnərgə çir bylep biryne hər vaqьt səjlilər ide. Əz gnə mətdət əcndə (1906 jьl 8 iylgə caqlь) alar 50 gubirna krəstiənnərnnən (yzlərenen sajlaucьlarnnan həm başqa krəstiənnərdən) 400 ləp nakaz, 1.500 hər tərle jazular aldьlar.

Şuşь elmtələre səbəple, yzlərenen butalcьq programlarьna qaramьj alar gosudarstvinnьj dumada „krəstiən pristavitllərе" dip iqrar itdelər.

„Trudaviklarnьŋ kaditlar вlən eşce dimokrat partiasь arasnda tirвəlep jөryləıe vaq xuçalarnьŋ sьjnfi poloƶinialarnnan kilə, şunьŋ вlən вrgə alarnьŋ ojьşu, uqmaşu həm yzləren aqartularь ajımca auьr вuluь, partialarьnьŋ da şulaj вilgesez, formasьz вuluьn tudьra“, di Lenin.

Bu partiaqa mөnasəвət xaqnda Lenin aŋa вik iqtiвar qlrqa, kitşləren kyzətep torrqa həm alarqa prolitariat ruxnda joqntь jasarqa sotsial-dimokrat partiasьna kiŋəş вirə ide (ul caqta вolşiviklar da, minşiviklar da sotsial-dimokrat partiasь dip atala ide).

Şunьŋ вlən вrlktə вu partiaqa вəjə qujqanda, Lenin вolarnь kontr-rivolytsion kadit partiasь kвek partialardan nьq ajrdь həm вu krəstiən diputatlarьn, „iske vlas, urta qəser tөzeleşe həm pomişciklarqa qarşь“ nьq, qətqi kөrəşylər өcen təqdir itə, alarnьŋ kimcelkləren də kyrsətə tora ide.

Is-irlar həm çirgə sotsializasia

„Sotsial rivolytsionirlar“ (is-ir) partiasьnьŋ programnda çir məs'ələse yzək urnnь tota ide. Is-irlar çir вlən fajdalanunь tigzləy nigezndə çirgə sotsializatsia lozungьsьn alqa qujdьlar.

„Çir mөnasəвəten jaŋadan tөzy məs'ələsndə is-ir partiasь sotsializm intirisь өcen həm вurƶua xosusi milkcelek nigezenə qarşь kөrəşy өcen xzmət həm qomumilek əsasen quja, çir вer kmneke də tygel, çirdə eşləy gnə çirgə xoquqnь вirə. Şunьŋ өcen is-ir partiasь çirne tovar almaşnnan həm ajrьm kşelər, gruppalar xosusi milkcelegnnən alьp, sotsialzatsia jasau, jəqni qomumi xalqnьŋ dastajaniasь jasau jaqnda tora“ („sotsial rivolytsionirlar“ programnnan).

Çirgə sotsializatsia jasaqanda is-irlar, xzmət normasь (trudavaja norma) qujalar, çirne tigez fajdalandьru əsasь şuşь xzmət normasь blən bəjlənə həm вilgelənə.

Bu turьda вik kyp syzlər həm syz kərəşterylər вuldь. Lenin вu programnь iske həm вurƶuazia nigzndə itep kyrə. Is-irlarnь, ul, „vaq вurƶua sotsialislarь“ dip atadь.

„Krəstiənnərnen pomişciklar вlən kөrəşləre xəzer rivolytsion eş. Xəzrge iqtisadi, səjasi ivolytsiə momintnda pomişciklarnьn çirləren konfiskovajt itydə də вөten jaqtan rivolytsion eş. Rivolytsion вulqan вu caralarnь вez jaqlьjвьz. Əmma вu caralarnь „sotsializatsia“ dip atau, tөvar xuçalьqь dəyrndə çirlərne tigez вiləy mөmkinnegenə xalqnь aldau, вu inde, riaksion vaq вurƶua xialь; вez anь sotsial riaksionirlarqa вirəвez“, di Leinin.

Sotsial-rivolytsionirlar xaqnda Leninnьn əjtkənnəre dөres cqtь, alar yzlərenen vaq вurƶualqlarьn qna tygel, Yktəвer rivolytsiəsnnən son вer az vaqьt ytkəc, „ere вurƶualqlarьn“ da, xatta cьn məqnəse вlən kontr-rivolytsionirlqlarьn вik acьq, вik qəвəxət syrəttə kyrsəttelər, əle də kyrsətep toralar (cit illərdə).

X

RIVOLYTSIƏNE AXRЬNA QƏDƏR ÇITKERY MƏS'ƏLƏSE

Bolşiviklar həm minşiviklar

Çir məs'ələsndə вolşiviklar вlən minşiviklər arasndaqь ajrmanь IV partia sjъzьnьn çir programьn tikşəry xaqndaqь sporlarnnan kyrrgə вula (IV sjъz 1906 jlda).

1861 jlda krəstiənnərnen fajdalanuьnda bulqan çirlərne kisep alьp, pomişciklarqa birgənnər ide. Moņa „otrizka“ dilər. Şul otrizka (kislgən çirlər) nь kristiənnərgə qabat biry xaqnda partiaнь çir programьna ber punkьt krtyne, Lenin 1901 jlnь uq təqdim itkən ide. Monьņ blən Lenin çirgə natsionalizatsianьņ başlanqьcьn, brnce adьmьn salmaqcь buldь. II partia sjьznda (1903 jьl) Lenin kytərgən bu məs'ələ (otrizka) qabul itelep, partianьņ çir xaqndaqь rəsmi programь bulьp kitte.

Bu xaqta, sjьz aldnnan da, sjьzda da Lenin blən başqalar arasnda, şul çөmlədən Lenin blən Plixanof arasnda, kyp syz kөrəşterylər həm qarşь fikrlər buldь.

II sjzda „otrizka“ məs'ələse cişlgənnən soņ, Lenin məs'ələneņ bolaj qujьluьna (zurьraq itep qujlmauьna) səвəp itep, „xəzrge krəstiənnər arasnda massovьj quzqalşnьņ juqlьqьn, məs'ələne dөres fakt (dannьj) larqa qarap cişep bulmaqannьqьn“ kiterə. Krəstiənnər arasnda massa xərəkəte formasndaqь quzqalşlar başlanqac (1905 jьl), məs'ələne iknce tөsle qujarqa, partianьņ agrar programьn janadan qararqa kirək buldь.

„Çirlərne konfiskavajt itygə caqlь barrqa“

1905 jlnьņ başlarnda, Žinivə qalasnda cqqan bolşiviklar gəzite „Vpiriot“ („Alqa“) nьņ ber nomirnda agrar programnьņ proiktь kyrsətlgən ide. Anda inde, otrizkalar blən gnə qənəqətləngən punkьt tөşerelep qaldьrьlьp, anьņ urnьna „вөten pomişcik çirləren krəstiənnər fajdasьna konfiskavajt itep aluqa xətle krəstiənnərneņ talaвen jaklarqa“ dielgən.

Şuşь ruxta, 1905 jыl dikəвer konfirinsiasnda qaвul itlgən taktika rizalytsiəse, 3 sjzda agrar programqa krde. Agrar programnь radikal tikşery, IV sjzqa qaldьrьlьp, вu məs'ələ anda nьq həm tirən tikşeride.

Lenin həm вolşiviklar çirgə natsionalizatsia jaqnda

Lenin həm lenincelər şul vaqtta uq çirgə natsionalizatsia jasau (pomişciklardan həm ajrьm qullardan alьp, eşce krəstiən dəylətenen mərkəzləşterlgən milkne jasau) jaqnda ikənnege ytkəndə jazlqannardan kyrlde. Dyrtnce sjzda da вolşiviklar yzlərenen вu qaraşlarьn ytkərrgə trьştьlar. Şul vaqьt natsionalizatzsia jaqnda вulqan Leningə minşiviklər;

—„Rivolytsiə şulaj вarьr, вtməs, çirgə jasaqan natsionalizatsiadan iske xəkymət fajdalanmas dip estenə alasnmь, dip so'al вirdelər. Lenin:

— Kiregə kitydən (ristavratsiadan) alьp qala torqan jul, garantia—rivolytsiəne axrьna xətle alьp cqu", dip çauap вirde.

Ləkin вrləşkən VI sjzda вolşiviklarnьn вu fikre ytməde, əzcelek aldь. Lenin həm iptəşləre, tauьş ecкə вylnməsen dip razdilcьlarqa tauьş вirdelər. Ləkin, minşiviklər kypcelege вulqan вu sjzda вu qarar da ytməde, alda əjteləcək Maslof proiktь вulqan „çirgə munisipalizatsia" ytte.

Minşiviklar munisipalizatsia jaqnda вuldьlar

IV partia sjьznda çirgə munisipalizatsia (çirne urndaqь ojşmalar—məxəlli idarələr—milke jasau) fikre kecəjde, Plixanof ta вu julda вik trьştь. Ləkin,

Lenin bu fikrne dөres kyrmәde, вurƶuaznьj fiker sanadь.

Lenin şulaj dip munisipalizatsiaqa qarşь tөşte:

1. Bu jul,—rivolytsion tygel. Anda çirne tylәmәjncә alu әjtlmi, qomumәn alu qna әjtelә hәm çir yzgәreşen eşkә aşrqanda rivolytsion jullar kyrsәtlmi. Şunar kyrә, rivolytsion tygel.

2. Krәstiәnnәr qabul itәrlek tygel. Çirgә monisipalizatsia jasau, „çirne alьqьz da elkke pomişciklar urnьna zimstvaqa arinda tylәp torьqьz!" digәn syz bula. Rivolytsion krәstiәn moŋa вarmas, ul әjter: „jә, çirne yzeвez, yz ara вylәвez; jә, ul вөten xalqnьŋ milke вulsьn".

3. Bu eş zararlь. Maslofnьŋ вu proiktьn qomumәn „dimokratizm" вlәn gnә ciklәp, anь rispuвlikalar sorau—вlәn вrgә—вәjlәmәgәndә hәm tyrә'rnen xa'ьq tarafnnan sajlanuь mәs'әlәsen jaxşьlap qujmaqanda, вu nәrsә—zararlь eş.

Şunьŋ вlәn вrlktә, Lenin, Plixanofnьŋ ristavratsiadan qurqыn turь jul sanamьj, saf kaditlar fikre itep sanьj. Bu fiker: „prolitariatqa qarşь вurƶuaziaqa sәjasi qoral вulacaq" di.

IV sjzdą, вik aуьrlьq вlәn вulsa da, iknce mәrtәвә tauşqa qujьlьp (вrnce tauşqa qujqanda ytmәgәn ide) Plixanofnьŋ вik trьşuь arqasnda „çirgә munisipalizatsia" вlәn вutalqan razdel qararь ytte.

XI
PIRMONINT (ӨZLKSEZ) RIVOLYTSIӘ TIORIӘSE

Trotski pozitsiәse

—„Krәstiәnnәr prolitariatqa sojuznik вula alamь".

digәn sorauqa minşiviklәr:

—Juq, dip çauap вirdelәr.

Trotski da yzeneŋ pirmonint rivolytsiə tioriəse вlən minşiviklər jalqъşъn qabatladъ.

Minşiviklər də, Trotski da krəstiənnərne rivolytsion sъjnъf tygel, riaksion sъjnъf xisapladъlar.

Trotskinъŋ fikrdəşe вulqan Parvus ta вer vaqъt, sotsial-dimokratlar xaqnda „alar вarnnan da rivolytsionъraq вulrqa tieş“, „Rosiada vaqtlъ rivolytsion xөkymət—eşce dimokrat xөkyməte вulъr“, dip jazdъ.

„Patşasъz eşce xөkymət“

1905 jlqъ rivolytsiədə Trotski: „patşasъz eşce xөkymət“ lozungъsъ вlən cqtъ.

—Prolitariat yz qulъna vlasnъ alsa, ͅanъ tota alrmъ, digən sorauqa, Trotski:

—Rus eşce sъjnfъna „Javropa prolitariatъ turъdan-turъ dəylət jardəm (poddirƶka) вirsə“ vlasnъ qulnda tota alъr dip çauap вirde.

Qomumən alqanda, Javropa prolitariatъnъŋ turъdan-turъ qatnaşuъnnan вaşqa, Rosia prolitariatъnъŋ vlasnъ yz qulnda tota aluъna Trotski ъşanmadъ (xalвuki, 13 jъl inde, Rosia prolitariatъ vlasnъ yz qulnda totъp alъp вara, tөp krəstiən massalarъ вlən вrlktə sotsializm tөzi).

Şunъŋ вlən вrlktə, Trotski, Rosia krəstiənnərenеŋ rivolytsiəgə jardəm ityləren, alarnъŋ Rosia eşce sъjnfъna sojuznik вula alacaqъn mөmkin kyrmi gnə tygel, tşqъ doşman вlən в gə alarnъ dəylət ecndə rivolytsiəgə qurqnclъ вer kөc itep sanъj.

„Rosia prolitariatъ, вzdəge вurƶua rivolytsiəsenеŋ vaqtlъ konjunkturasъ arqasnda qna вulsa da vlasnъ qulъna alqac—di, Trotski əjtə—вөten dөnja riaksiasъnъŋ doşmannъqъna həm kiŋ prolitariatnъŋ ojşqan jardəmenə ocъrar. Rosianъŋ eşce sъjnfъ, yz kөcenə

gnə qalqac, krəstiən yznnən ajrlqan momintta, kontr-rivolytsiə tarafnnan şiksez izelep taşlanьr.

Rosiə eşce sьjnfьna, yzeneņ səjasi xuçalьq səryeneņ jazmьşьn, Javropadaqь sotsializm rivolytsiəse jazmьşьna bəjləydən başqa jul juq. Rosiadaqь вurƶuaz rivolytsiəseneņ vaqtlь konjunkturasь вirgən zur dəylət-səjasət kөcen ul (Rosia eşce sьjnfь) вөten kapital dөnjasndaqь sьjnfi kөrəşneņ bizmənne tabaqьna taşlar. Qulnda dəylət vlasь, artnda kontr-rivolytsiə, alдnda Javropa riaksiasь вulƣan Rosia eşce sьjnfь yzeneņ вөten dөnjadaqь tuqannarьna, вu mərtəвədə soņqь atakaqa caqьru вulqan „вrləşegez, вөten dөnjanьņ prolitarlarь!“ digən iske caqьru tauьşьn taşlar... Vlasqa kilep, yzndə sotsializm rivolytsiəse jasaqan rus prolitariatь yzenə sojuzniknь вarь cittən, Javropa prolitariatnnan qna tabar“ (Trotski).

Prolitariat həm krəstiənnər

Pirmanint rivolytsiə tioriəsndə Trotskinьņ qaraşь zur xata həm zararlь. Ul pirmanint rivolytsiə tioriəsndə rial tөp kөclərne xisapqa almьj, krəstiən arqьlь „sikrep ytərgə tli“ [1]).

Trotski өzlksez rivolytsiədə ytkən jөzneņ urtalarnda Karl Marks вirgən sximalarnь вoza.

---

[1]) Trotski soņnnan da yzeneņ şul jalqьş həm zararlь pirmanint rivolytsiəse tioriəsnnən vaz kicməde. Bu xaqta ul 1922 jlda вaslqan „1905“ kitaвьnьņ вaş syzndə də şunь aņnattь, „jaņa kurs“ digən kitaвnda da acьq kyrsətte. „Pirmanint rivolytsiə tioriəse xaqnda, „1904-5 jьl uņajь вlən həm annan soņ jazqan kitaplarmdaqь fikrmnən qajtrqa hic вer tөrle nigez kyrmim. Min xəzrdə də, ul caqta kyrsətlgən fikrlərem, şul zamanndaqь kyp вolşiviklar jazqan fikrlərgə qaraqanda, leninizmgə jaqьnьraq ide dip isəplim“ di Trotski „jaņa kurs“ digən kitaвnda.

Soņqь kөnnərdə zagranitsada jazqan kitaplarnda (məsələn „Моя жизнь“ digən kitaвnda) Trotski monь taqьn da acьqьraq həm irkenerək itep jazdь.

„Өzlksez rivolytsiə“ dən Karl Marks nərsə aңnьj ide. Marks өzlksez rivolytsiədən rivolytsiənen juqarь yseşen, kytəreleşen (восходящая линия) nь aңnьj ide. Dimokratia rivolytsiəsndə prolitariatqa tөp sojuznik bulqan krəstiənne Marks ber vaqttada sojuzniklar isəвnnən cqarьp taşlamadь.

Lenin Trotskinьң өzlksez rivolytsiəse jaqnda tygel, Marks birgən məqnə blən өzlksez rivolytsiə jaqnda вuldь.

„Dimokratia rivolytsiəsnnən вez, yzeвzneң aңlь prolitariat kөcen camalap, xəzer yk sotsializm rivolytsiəsenə kycə başlarвьz. Bez өzlksez rivolytsiə jaqnda. Bez jartь julda tuqtamьjвьz“. (Lenin)

Başqa urnda da Lenin şuşь fikrne təkrarlьj.

„Xəzrge rivolytsiəneң təmam çiңye dimokrat əjlənşneң (pirvorutnьң) axrь həm sotsializm өcen kisken kөrəş alьp вarunьң başь вulьr. Xəzrge krəstiənnərneң triвovanialarьn eşkə aşьru, riaksianь təmam vatu, dimokrat rispuвlikasь urnaştьru вurƶuazia həm xətta vaq вurƶuazia rivolytsionnьqьnьң iң axrь həm sotsializm өcen cьn kөrəşneң başь вulьr. Dimokrat əjləneşe ni xətle tulьraq вulsa, jaңa kөrəş tə şul xətle kiңerək safьraq həm kiskenerək вulьr“ (Lenin).

XII

KRƏSTIƏN PROLITARIATNЬҢ SOJUZCЬSЬ

„Prolitariat həm krəstiənnərneң rivolytsion-dimokrat diktaturasь“—dimokrat rivolytsiə cornda bolşiviklarnьң tөp lozungьlarь

Dimokrat rivolytsiə vaqtnda krəstiənnərne cittə qaldьru, вu dəyrdə krəstiənnərneң proitariatqa ozaq vaqtlьq sojuznik вula alularьna ьşanmau fikrləre blən Lenin вik nьq kөrəşte. Ul monь 1905 jьl rivolytsiəseneң allarnda uq, 1905 jьl fivralrnda uq jazdь.

„Hic kicktrməstən sotsializm əjləneşen maqsat itep qujsa, sotsial dimokratia yzen-yze gnə xur itep qaldrqan bulьr“ di Lenin.

Lenin burƶuaz rivolytsiəsen axrьna iltep çitkeryne jarьm prolitariat bulqan krəstiənnər, jarьm vaq xuçalar, auьl həm şəhər jarlьlarьnьn qatnaşuь blən gnə momkin kyrde. Minşiviklər Lenin çitəkcelgndə bulqan bolşiviklarnьn bu qaraşlarьn Marks julnnan tajpьlu, „krəstiənnəşy“, Rosiə tormьşьna qarap eş itygə utьrьp qalu dip qaradьlar. Bu pozitsiə bolşiviklarnь eşce sьjnf an citkə çibərer dip ujladьlar. Lenin bolarqa bik nьq həm bik kocle çauap birep bardь. Yzenen totqan julь dorslegen kyp dəlillər blən kyrsətte.

Minşiviklər, jarьm prolitariat-jarьm xsusi milkce bulqan auьl jarlьlarьn rivolytsiəgə qatnaştьruqa qarşь bula torьp, yzlərе cьn burƶuazia, acьq doşmannar blən brgə barrqa riza buldьlar, alar rivolytsiədə gigimonnьq (ostnnek, julbaşcьlьq) burƶuazia qulnda bulrqa tieş didelər.

Bolşiviklar, 1905 jlnьn jaz həm çəjlərnnən, rivolytsiənen başlarnnan uq, krəstiən rivolytsiəsen burƶua rivolytsiəsenen ajrьm ber tore isəpləp dores bardьlar həm rivolytsion dimokrat rivolytsiədə prolitariat blən krəstiən brgələp çinəcəgen kyrsəttelər.

1905 jlnьn martnda krəstiən quzqalşlarь kyrenə başlaqac Lenin şulaj dip jazdь: „Şəhər eşcelərе, yzlərenen quzqalşlarnda jana sojuznik tabalar, ul da rivolytsion krəstiənnər. Annь prolitariat avangartьnьn-sotsial-dimokratiənen krəstiən quzqalьşьna nindi monasəbət totuь məs'ələse praktik zur urьn tota, monь boten partia ojşmalarnda, agitatsia, propaganda cqşlarnda kondəlek məs'ələ itep qujarqa kirək“.

Bolşiviklar krəstiənnərnen bətenesen prolitariatqa sojuzcь dip isəpləde.ərme

Bolşiviklar prolitariatnьn sojuznigь itep bəten krəstiənnərne isəpləmədelər; burƶuaz-dimokrat rivolytsiə sotsializm rivolytsiəsenə əjləny dəyrndə monь xisapqa alьp torular Leninnьn jazqan jazularnnan kyrenep tordь. Lenin bu xaqta, ber cqьşnda, bolaj di: „krəstiənnərnen rivolytsion dimokrat ruxnda bulqan quzqalьşьna bez jardəm itəbez. Krəstiən quzqalьşь, riaksion bulьp, prolitariatqa qarşь bulьp cqa başlaubna qarşь kərəşkə bez əzrlənrbez, xəzer yk əzrlənəbez. Marksizmnьn bəten məqnəse (суть) mnə şuşь ikele vazifada tora, marksizmnь aңnamaqan kşelərnen gnə bu ikele vazifanь brgə həm prastoj vazifaqa qaldьrrqa mataşularь məmkin“.

Ləkin, rivolytsiələrdə krəstiənnərne sojuznik jasau blən, is-irlar şiklle, „krəstiən-eşce sьjnьf“ dip ikesen ber sьjnfqa krty, ikesen ber sьjnьf jasaunь aңnarqa jaramьj. Şulaj uq, monьn blən, sojuza jasaqanda çitəkcelkne prolitariatnьn yz qulnnan çibərməy jaki jomşartmau tieşlegen də xətrdən cqarrqa jaramьj.

„Burƶuaz azatlьq xərəkətndə prolitariatnьn rivolytsion sotsial dimokratia tarafnnan kyrsətlgən gigimonnьq rolen krəstiənnərne yz artnnan alьp bara torqan çitəkce məqnəsndə aңnarqa kirək.

Nərsəgə alьp baruda? „Qətqi suratta burƶuaz rivolytsiəgə alьp baruda“ (Lenin).

Rivolytsiənen torle basqьcnda krəstiənnərgə qarata nindi taktika qullanu məs'ələsen Lenin tybəndəgecə bilgeli:

„Proltariat yzenə krəstiən massasьn quşьp, somadirƶavianьn qarşьlьqьn çimerrgə həm burƶuazianьn

totrqszlьqьn[1]) zararszlandьrrqa[2]), dimokrat əjləneşen axrьna iltep çitkerrgə tieş. Prolitariat yzenə xalqnьŋ jarьm prolitar ilimintlarьn quşьp burƶuazianьŋ qarşьlьq kecen sndьrrqa, krəstiən həm vaq burƶuazianьŋ totrqszlьqьn zararszlandьrrqa, sotsializm əjləneşe jasarqa tieş".

Dimokrat burƶuaz rivolytsiə cornda prolitariat həm aŋa quşьlьp krəstiənnər yzlərenen zur keclərеn kriposnojlьq, pomişciklqqa, somadirƶaviaqa qarşь qujarqa tieş bulalar (monda liвiral burƶuazia „nitral'" xəldə qala).

Sotsializm rivolytsiəse cornda baş doşman bulьp şəhər həm aulь burƶuaziasь kyz aldьna kilep basa. Monda rivolytsiənen kece prolitariat həm jarlь krəstiən bula (urta krəstiən „totrqsьz" xəldə). Annarь inde urta krəstiən prolitariatnьŋ sojuznigь bulьp kitə (ə xəzer inde kolxozqa krgən urta xəllelər aulda sovit vlasьnьŋ trəge bulьp sanalalar).

Əmma uŋqa tajpьlucьlar (Buxarin, Rikof, Tomski gruppasь) Leninnьŋ 1905 jllarda uq kyrsətep, soŋqь rivolytsiələrdə də şul fiker blən barqan julnnan citkə kitələr. Alar Leninnьŋ eşce həm krəstiən sojuzь tioriəsen „kulaknьŋ sotsializmqa quşьlьp ysye" tioriəsenə əjlənderələr.

Leninnьŋ dialiktik bilgeləşenə qaraqanda, eşce həm krəstiən sojuzьnьŋ ec corь bula: 1) burƶuaz dimokrat rivolytsiə, 2) sotsializm rivolytsiəse həm 3) sotsializm tezeleşe vaqtь. Uŋqa tajpьlucьlar şuşь corlarnьŋ brndə jaraqan lozungьnь iknce corqa kycerep Lenin totqan juldan cqalar.

Iptəş Buxarinnьŋ „Leninnьŋ səjasi vasiatь" digən kitaвьnda вez, mnə nindi çemlələr uqiвьz:

---

1) Неустойчивость məqnəsndə.
2) Нейтрализовать məqnəsndə.

„Sotsializm tezeleşen tə'min ity (garantia) ecen вzgə sьjnfi keclərnen quşьluь xaqnda bik пьq qajqrtqa kirək. Bolar вzgə alda sotsializm tezeleşenen memkinnegen tə'min itər“... „Prolitariat rivolytsiə“ senen „krəstiən suqьşь“ blən jana formada, вu mərtəвədə tezeş formasnda, quşьluвn qajqrtu, вu—in tep eş“ (quşьlu—coremanuь məqnəsndə).

Şulaj itep, iptəş Buxarin, krəstiənnərne qomumən (kulaklarьn da вrgə) alьp, alarnь вrgə quşuqa kinəş вirə həm sotsializm tezeleşenen jazmьşьn şunar вəjli. Bu tep eş di. Sonqь çemlələrndə ul monь taqьn da acьqьraq əjtə. „Marks tarafnnan iqtiвarqa alnqan şuşь keclərne xəzrge kendə də вrgə quşьp alьp вaru kirək, alaj вulmaqanda вznen ileвzdə sotsializm rivolytsiəse kinəjyenen nigeze teşep qala“ di.

Buxarinnьn вu syze, partia kulakka heçym itməsen, kulak blən kerəş вulmasьn, kulaknь sьjnьf вulu jaqnnan вtery məs'ələse kytərlməsen digən nətiçəgə qajta.

Lenin sotsializm rivolytsiəsen aullardaqь sьjnf kerəş blən həm „вaj iksplotator sьjnflarnьn rivolytsiədən citkə kityləre“ blən вəjləgən ide. Unnar вu kerəşne onьtrqa quşalar; ontu qna tygel, auldaqь sьjnfi doşmannь (kulaknь) вzgə dus itep, alarnь sotsializm tezeleşenə „jardəmce“ itep kyrsətməkce вulalar.

Bu qaraş Lenin qaraşь tygel. Şunьn ecen partia xəzer вu qaraşlar blən пьq kerəşə; Lenin həm leninizm julьn, leninizm вajraqьn пьq tota.

Əgər вez rivolytsiənen terle corlarьn həm şul çemlədə 1905-7 jllar rivolytsiəsen tikşrsək leninizmnən tajpьlularnьn tamrlarь qajda ikənnegen acьq kyrəвez.

XIII
IKE TARMAQ EŞCE RIVOLYTSIƏSE HƏM „KRƏSTIƏN SUQЬŞЬ“

Bu ike məs'ələnen ber-вrsenə tarixi вəjləneşe həm çitəkcelek məs'ələse

Ajrьm vaqiqalarda, ajrьm-ajrьm urnnarda, вigrək tə Ukrajna, Baltьjq вujlarь, Pol'şə həm Zakafkaziada, krəstiən kytərelşləre вlən sotsial dimokratlar (kyвerək вolşlviklar) çitəkcelek ittelər. Ber vaqьt вolşiviklar Urta Rosia həm Volgada da вolar вlən zur вəjləneş tottьlar. 1905 jlda Məskəy, Varoniƶ, Qazan, Samar həm вaşqa rajonnarda „okrug ojşmalarь“ вuldь.

„Sotsial dimokratianьn aulda eşləy formalarь вik tθrle вuldь di, A. Şistakof əjtə, yzək guвirna aullarnda kyвerək eşcelər arasnnan вulqan jaki şəhərlərdəge eşcelər вlən вəjləneş totqan krəstiənnər trək (opornьj) punkt urnьn totьp jəşeren ədəвiatne taratьp tordьlar. Qajsь вer vaqtlarda, kyp вulmaqan sanda, Yzək Qara tufraq guвirnalarda, urnnardaqь вer jaki вer nicə auьl krəstiənnəre вlən səjasi вisiđalar jasau θcen tygərəklər вar ide. Sotsial-dimokratlarnьn şuşь auьl jəcəjkələre, 1905 jlda gosudarstvinnaja dumaqa sajlau eşlərenə qatnaşьp, partianьn aullarda şul vaqttaqь səjasi orgnnarь вulьp xzmət ittelər“.

Qajsь вer guвirnalarda məsələn Tamвof, Saratof h. в. aulda eşləy вylkləre təsle, krəstiən eşləren alьp вarucь вylklər-orgnnar вar ide. Bolar guвirnalarnьn partia yzəkləre jannda вulьp, „agrar kolligiəse“, „agrar ligasь“ ismnəre вlən ismnənep jθrteləl, ide. „Auьl komititь“ ismndəge orgnnar da вar ide.

Bu orgnnar aullarda krəstiənnərne rivolytsionnaştьru θcen kyp eşlədelər. Krəstiənnərgə alarnьn

səjasi joqntьsь həm julвaşcьlьqь zur вuldь. Monь, xətta, şul vaqttaqь liвiral вurƶua gəzitləre_də əjtep jazdьlar.

Şul vaqttaqь kadit orgьnь вulqan „Ruski Slova“ tyвəndəge çөmlələrne jazьp uzdь:

„Sotsial dimokratlar yzlərenə zur iqtiвar aldьlar. Urnnarda tөrle mitingьlar ytkərələr, riclər sөjlilər, qararlar cqartalar... Pirivinski volsta inde vlasnь вөtnnəj priznavajt itmilər. Zimski nacalniklarnь vlasь jөrmi. Utьz aulnь oвşstva prigovarь вlən volьs həm auьl vlaslarь tөşerlde. Bөten eşlərne auldan sajlanqan diputatlar, volьs eşləren volьs komititlərе qarьj. Salmnardan inde вarь straxavaj tyləy gnə çiьla. Mitingьlar вik şəp tantanalar (şistiviələr), qzьl flaklar həm rivolytsiə çrlarь вlən ytə“.

Partianьn auldaqь jəcəjkələre Ukrajnada da вik zur eşlər eşlədelər. Məsələn, anda rikrut (soldat) вirydən вaş tarttьlar. Bu xəl massa kyləmdə вulьp kitte. Anda partia jəcəjkələre вatrak stackalalarь вlən çitəkcelek ittelər. Bu xəl tөnjaq-kөnвatьş kraj-da da вuldь. Bolşiviklarnьn auldaqь qatnaşularь вigrək tə Kafka-iada gyrilərnen вaş kytery kөnnərn-də вuldь. Şulaj uq, вu xəl Pol'şədəge auьl xuçalьqь zaвastofkalarnda da nьq sizlde.

Prolitariat çir məs'ələse вlən вigrək yzenə krəstiənnərne audardь. Ul qna tygel, krəstiənnər yzləre də prolitariatnьn qaharmannqlarьn kyrdelər. Krəstiənnərnen kөcle quzqalьşь şəhərlərdəge eşcelər kytərleşennən son вulqannьqь mona dəlil вula ala. Krəstiənnəren 1905 jьl jazndaqь kөcle kytəreleşe—9 ncь qinvar—qannь jəkşənвə вlən вəjlənep, şunьn joqntьsь вlən kөcəjgənnege; şul jlnьn kөzndə вulqan kөcle quzqalьş—yktəвrdəge timer julcьlar həm вaşqa eşcelərnen kytəreleşe вlən вəjləngənnege,

şulaj uq 1906 jlnьņ jaz həm çəjge kəcle krəstiən quzqalşlarь da yzlərnnən elek bulqan prolitariat kytəreleşe blən bəjləngənnege bilgele nərsə.

Krəstiənnərneņ çitəkcelərə həm başlap çibərycə iliminstlar kmnər ide

Krəstiən kytəreleşeneņ çitəkcelərə, quzqatьp çibərycelərə kyberək, aullarqa kilgən şəhər eşcelərə bulalar (şəhərlərdə závot-fabriklar jabьlu səbəp'e bu vaqьt aulqa qajtьp jəryce eşcelər kyp ide) jaki eş ezləp şəhərlərgə eşkə kitkən krəstiənnər qajtularь blən şuşь eşkə totьnalar ide. Smber gubirnasьndaqь krəstiən kytəreleşe xaqnda juqarьqa raport biryce vlaslar məsələn, monь acьq iqrar itələr, „başlap cqarucьlar, praklamatsia taratucьlar Samarqa həm Volqa bujь şəhərlərenə eşkə barьp qajtqan krəstiənnər“ dilər.

Orlof gubirnasь, Karasef əjəze quzqalşlarь xaqnda jazqan jazuda: „şaxtadan qajtqan eşcelər, anda zavotlarda, eşləngən xəllərne monda da eşlərgə, upravləjyşcilərne quarqa, anda eşləyce krəstiənnərgə eştən baş tartrqa kiņəş birələr“ dip əjtelə.

Tvir gubirnasь, Novotarьk əjəze, Prəmuxin volьsь krəstiənnərə yzləreneņ çьlşlarnda şuşndьj qarar cqaralar:

„Yzebzneņ tuqannarьbьz həm xalqnьņ xquqь əcen kərəşə torqan eşce sьjnfqa jardəm itep (poddirƶajt itep) bez də alar blən brgə bəten závot-fabriklarda, pridpriətiələrdə 8 səqətlek eş vaqtь, stackalarda irklek həm eşcelərneņ zəqifləngən, qartajqan həm ylgən xəllərendə dəylət straxovaniasь bulunь tribovat itəbez“.

Bu xəllər krəstiənnərgə eşcelərneņ joqntьsь nьq bulqannьqьn həm krəstiənnərneņ çitəkcelərə arasnda eşcelər xərəkəten blgən kşelər barlьqьn aņnatalar.

Krəstiən diputatlarь sovitlarь

1905 jlda krəstiən diputatlarь eşce rivolytsiə tə'sirndə вarlqqa kildelər.

1905 jldaqlь eşcelər sovitlarьnьn tarixьn jazucь P. Gorin jaza:

„Tvir guвirnasndaqlь krəstiən sovitlarь RSDRP (Rosia sotsial dimokrat eşce partiasь) nьn Tvir komititь julвaşcьlьqlь вlən, anda вarьp mitingьlar, soвranialar jasaqannan son, tua вaşladьlar. Mitingьlardan son uq krəstiən sovitьna diligatlar sajlana вaşlьj ide. Auьl krəstiən sovitlarьnьn вrnce mərtəвədə eşlərgə tieşle vazifalarь itep: jarlь krəstiənnərne ojştьru həm krəstiənnərne çəməqət eşləren вaşqaru alьna ide. Azaqtan, volьs sjzlarnda вu krəstiən sovitlarьnьn zadacalarь taqьn da kinəjtelep, alarqa вeten volьs kyləmndəge krəstiən quzqalşlarь вlən çitəkcelek ity vazifasь jeklətlde.

Şuşь volьs sjzlarnnan son, diputatlar patşa tyrələrenə вajkot iqlan ittelər (alar вlən eş itməskə вuldьralar) həm вeten eşlər turьsnda sovitlar вlən eş itərgə quşьp krəstiənnərgə vozvania tarattьlar. Şulaj itep sovit aulda vlas вulьp tordь“.

Çitəkcelərnen iknce gruppasь juqarь qatlau krəstiənnər

Ytkəndə əjtep kittek, çitəkcelek ity вik terlecə вuldь, Sotsial dimokrat partiasь вar çirgə də yzenen çitəkcelegen вarьp çitkerə almadь. Krəstiən rivolytsiəse вeten Rosiada вik kin kyləmdə taraldь, şuna kyrə hər çirdə partia yzenə çitəkcelkne alьp вtərgə memkin tygel ide. Baltьjq вujь guвirnalarnda, Zakafkaziada həm вaşqa вajtaq urnnarda partia yzenen joqntьsь həm çitəkcelegen jaxşь eşləsə də, kyp urnnarda krəstiənnər anьn çitəkcelegnnən

başqa bardыlar, Şuꞑa kyrə çitəkcelek tlənməgən qullarqa da krep kitte. Monьꞑ səbəben tybəndəgecə aꞑnatrqa momkin.

1905 jllarda krəstiənnər, içtimaqi (sotsialni) jaqtan qaraqanda ber tigez bulmьj, ajrmlar şaqtьj zurajqan ide. Moꞑa misal өcen tybəndəge sьjfrlarnь əjtep kitsək tə bula:

Çirsez qalqan krəstiənnər 25% qa çitkən ide. Mal jaqnnan qaraqanda, 1880 jllarnьꞑ azaqlarnda həm 1890 jllarnьꞑ başlarnda, krəstiən jortlarьnьꞑ 55,8% tь bөtnnəj atsьz jaki ber atlь qna ide. Bөten bulqan atlarnьꞑ xisabьn вylep qaraqanda, bөten atlarnьꞑ 57,4% tь 22% krəstiən jortlarь milkndə ide. Iknce tөrle əjtkəndə krəstiən jortlarьnьꞑ dyrtən brse bөten atlarnьꞑ jartьsnnan kyberəgen yz qullarnda tota ide.

Mnə, bu sьjfrlardan aullardaqь sotsial tigzszlek ber qədər aꞑnaşlsa kirək. At məs'eləse aulda, sotsialni jaqtan, zur urьn tota, cөnki şuꞑa qarap jort xuçalarьnьꞑ igen igərgə mөmkinnklər, mөmkin tygllklərе həm ni qədər mөmkinnklərе aꞑnaşьla. Bu jaqtan qna tygel, aньꞑ əzlek, kyplege xəl jaqnnan da ber az məs'ələne aꞑnata.

Monьꞑ өstenə, şuşь jllardan soꞑqь vaqьt ecndə, məsələn, 1896 jьl blən 1900 jllar arasnda, krəstiən jortlarь şaqtьj arttь. Artqan jortlarnь qarasaq, alar kyberək jarlь həm atsьz jortlar ikənen kyrəbez. Əmma at artmadь, bəlki 1891 jllqь aclьq səbəple bik kyp kimede.

Qsqasь, 1905 jlqa kilep çitkəndə krəstiən arasnda ike ber-brsenə qarşь qatlau (ike полюс) bik nьq aclqan ide: alarnьꞑ brse kulaklar, ikncese də jarlьlar.

Mnə bu ike qatlaunьꞑ 1905—1907 jlqь rivolytsiələr də rollərе nindi buldь?

Moŋa çauap biry bik çiŋel tygel. Bolaj qaraƣanda, jarlьlarnьŋ role gnə, alar çitəkcelege gnə bulrƣa tieş ide. Cөnki iŋ izlgən, çəbrləngən qatlau alar bulьp, quzƣalьş kөce alar çitəkcelege blən xərəkət itərgə kirək ide. Əmma, vaqiƣada alaj bulmadь. Bu rivolytsiə tarixnda bez xəlle krəstiənnərneŋ (zažitocni) rolen kyp kyrəbez.

Moпьŋ səbəbe nərsə? Moпьŋ səbəbe şul: kriposnojlьq-bajarlьq xuçalьƣь juƣarь tormşlь krəstiənnərneŋ tormьşьn da bik aurttьra ide. Ytkəndə də əjtep kittek, kyp gubirnalarda (məsələn, yzək gubir, nalar) igen eşləp citkə cƣaruda pomişciklar alarƣa bik zur həm tiŋnəşə almaslьq kөndəş (konkurint) idelər.

Bu xaqta A. Şistokof tybəndəgecə jaza:

„Arşnь zagranitsaƣa cƣaruda yzək gubirnalarda pomişciklar juƣarь qatlau krəstiənnərgə zur konkurint buldьlar, pomişciklar ignne arzanƣaraq tөşerep eşlətələr, xəlle krəstiən ul xaqqa tөşerə almьj, arzan xaqqa satu aŋa fajda birmi, zarar bula. Annan soŋ pomişciklar arqasnda xəlle krəstiən çir jaƣnnan bik zur qsnqьlьq kyrə həm başqa səbəplər. Mnə şunьŋ өcen, yzək gubirna xəlle krəstiənnəre, yz intirislarnnaŋ qarap, pomişciklarƣa qarşь bulƣan rivolytsiəgə nьq qatnaştьlar“.

Xəlle tormşlь krəstiənnər, pomşciklarƣa qarşь bulƣan krəstiən rivolytsiəsenə qatnaşьp qalu ƣna tygel, kyp urnnarda alar çitəkcelek (rivolytsiəne alьp baru) rolen də yzlərenə aldьlar. „1905 jьl jaz kөne Padol' gubirnasnda bulƣan krəstiən quzƣalşlarьna qatnaşucьlar həm çitəkcelər kyberək xəlle tormşlь krəstiənnər buldь. Jarlьlar, əz çirlelər xəllelər xətle nьq bula almadьlar, cөnki alarnьŋ kөndəlek tormşь yzləren izə ide. Zabastofkalarƣa cdau (bu rajonnarda kytəreleş kyberək, zabastofka formasnda

buldь) jarlьlar өcen auьr ide. Ber vaqtnь jarlьlar өcen xəllelərdən kicenep barrlьq azьq çiu məs'ələse də quzƣatlƣan ide, tizdən kilgən ƣəskər moꞑa tirk birmədə"—di Maslof.

Bu həm dөres tə. Ul vaqttaƣь vaqiƣalar monь (eşcelər gnə tygel, xəlle krəstinnnərdə çitəkcelek itkənne) bik nьq kyrsətep kitte. Annan soꞑ krəstiənnərdən brnce, iknce dəylət dumasьna sajlanьp kilgən diputatlarnьꞑ satsial sastafь da şunь kyrsətə. Xəlle krəstiənnərneꞑ nindi rol' ujnaƣannqlarьn krəstiən sojuzьnьꞑ həm şul sojuzda çitəkcelek itkən sotsialis rivolytsionirlar (is-irlar) partiasьnьꞑ eşlərenə qarap taƣьn da acьƣьraq aꞑnap bulь.

„Krəstiən Sojuzь"

„Krəstiən Sojuzь" ismndəge ojşma, 1905 jlnьꞑ çəjndə barlqqa kilde. Bu sojuznьꞑ sjzlarьna krəstiənnərdən saj au blən vəkillər ytkərelep, anda jarlьlar qatnaşrƣa mөmkin bulsa da, bik kyp şartlar arqasnda jarlьlar əz krep, kyberəge „xuça krəstiənnər" ide. Məs'ələlər tauş kypcelege blən cişelə torƣan bulƣac, bilgele, bu sojuznьꞑ qajsь krəstiən qatlauьn jaqlauь xaqnda syz bulrƣa da mөmkin tygel. Bu sojuznьꞑ 1nce sjьznda (1905 jьl, 31 iyldən başlap 3 augusƣa xətle buldь) is - irlar vəkile Fundaminski tybəndəgecə ric səjləde:

„Pomişciklarnь alaj moxtaçlqqa həm aclqqa qaldьrrƣa jaramьj, alarnьꞑ bөten çiren alьp btmi, ber qədərsen (50 disətinə)qaldьrьp, annan soꞑ alarƣa kicenep torrƣa ƣөmrlek pinsiə qujarƣa kirək. Ajrьm qullarda bulƣan kyp çirlərne ber azьn tyləp, ber azьn buş alrƣa həm bu məs'ələne qətƣi cişyne yceriditilni sobraniaƣa qaldьrrƣa kirək " dide həm şulaj qarar ittelər də.

Şunsь bik qzьq: bu sjzda diligatlar „patşa xaqnda“ ber syz də əjtmədelər; sotsial-dimokratlarnьŋ „rispublika bulrqa kirək“ digən təqdimenə sjьz kynməde.

Mnə şulaj bulqac, bu „krəstiən sjьzь“ djgən ojşmanьŋ nindilege xaqnda søjləp torasь da juq.

Şulaj uq, iknce sjzlarь da, brncesnnən jaxşь bulmadь. Bu sjьz 1905 jlnьŋ 6—10 nyjəbrndə bulьp, anda diligatlar brncesnnən kyberek buldь (Brnce sjzda 22 gubirnadan 100 ləp vəkil kilgən ide; iknce sjzqa 27 gubirnadan 187 vəkil kilde).

Bu sjzda krəstiənnər ikegə ajrldь: brse tnьc baru jaqnda bulьp, ikncese tncsьz baru, tnьp qalmau jaqnda ide. Bu soŋqьsьnьŋ başnda Saratof gubirnasь diligatlarь tordь (cønki Saratof həm tirə gubirnada krəstiən kytəreleşen basu køcle bara ide). Brnce aqьm kypcelek ide. Bu sjznьŋ cqarqan qararlarьn qarasaq, tybəndəge xəllərne kyrəbez.

Qorallь kytəreleş xaqnda ber syz juq. Anьŋ qaralarь arasnda... ecmnek ecydən tiьlu, patşa „birgən“ 17 yktəber manifisnnan kiŋ syrəttə fajdalanu, əgər xøkymət əjtkən vaqtta - 1906 jlnьŋ fivralьna ycriditlni sobranianь çimasa, zabastofka cqaru blən „qurqьtu“ şiklle əjbrlər bar ide.

Vaqьt bik uŋajlь bula torьp krəstiən sojuzь sjьzь şuşndьj „qararlar“ dan jraq kitə almadь.

Şunsьn da əjtep kitərgə kirək, (bu da sjznьŋ nindi ikənen, xaraktirьn jaxşь qna kyrsətte) sjьz bolşiviklarqa taubş xoquqь birməde, alarnь „kiŋəş iteşy xoquqь blən“ gnə sjzqa qabul itte.

Şuşь jkncе sjzdan soŋ inde, Krəstiən sojuzьnьŋ „ylem aldь xəle“ başlana. Kyp barmьj ul ylə. Krəstiən rivolytsiəsen bastьruqa xətle yk sojuz btə. Anьŋ „brnce dəylət dumasьna bajkot, xøkymətkə aqca birməy, vьjkuplarnь tyləməy“ şiklle lozunqьlarь

ƣna jaꞑƣьrap qalalar (cɵnki вolar praktik вer nərsə вirə almьj torƣan „qorь syzlər“ ide).

Soꞑƣь vaqiƣələr вu sojuznьꞑ kulaklar sojuzь ikənen, anьꞑ kulaklьq xaraktirьn вigerək tə nьq actьlar, anьꞑ vəkillərе həm çitəkcelərе, soꞑƣь rivolytsiəgə yzlərеneꞑ kem ikənnklərеn вigrək jaxşь tanttьlar.

Jomƣaq həm sɵzmtələr

Krəstiən rivolytsiəseneꞑ jomşaqlьƣь—prolitariatnьꞑ qatь, nьq çitəkcelege juqlqtan kilde. Bu quzƣalьş kyвerək, krəstiənnərneꞑ yzlərenə qaldьrldь. Prolitar çitəkcelege çitşsez вuldь. Ber nicə mərtəвələr əjtep kittek, eşce sьjnьf вu vaqtlarda jaꞑa ojşqan, yzenə əle nqlь partia ojştьra almaƣan ide. Bolşiviklar partiasь ul caqta jaꞑa formalana, yzeneꞑ jaꞑa tioriə həm taktikasьnьꞑ nigezlərеn tɵzi ide.

Eşce diputatlarьnьꞑ şəhər sovitlarь, şul çɵmlədən, Pitrвur sovitь da, anda kyвerək minşiviklər utrƣannqtan, jə yzlərе zur səjasi jalƣşlar jasьjlar, jə krəstiən massasь вlən вəjlənşkə ɵlgerə almьj qalalar ide. Şəhər eşce rivolytsiəse, yzenə jardəmgə krəstiən rizirvь kilgənce вastьrьlьp ɵlgerde.

Mnə şuşь вəjlənşneꞑ juqlьƣь, eşce вlən krəstiənneꞑ вer-вrsnnən ajrmnьƣь 1905 jlnьꞑ rivolytsiəseneꞑ çiꞑelyendəge zur səвəplərdən вrse вuldь. Krəstiən rivolytsiəse, ni qədər gnə juƣarь kytərlsə həm kiꞑ kyləmgə taralsa da, eşce sьjnьf həm anьꞑ partiasь anь ojştьrьp, nьq çitəkcelek itə almau səвəple, ul synde həm çiꞑlde. Rivolytsiəneꞑ şuşь ike tarmaƣь—eşce həm krəstiən quzƣalьşь—вrgə çiьlp, eşce sьjnьf gigimonnьƣь astnda вarƣanda, ul, şiksez çiꞑərgə mɵmkin ide.

Ķrəstiən eşce sьjnьf şiklle ojşrqa ɵjrənməgən, anьn̡ xuçalьq bəjlənşləre tarqau bulqan şiklle, ojьşu eşləre də tarqau ide. Bu jaqtan krəstiən, fəqət prolitariattan—eşce sьjnftan qna jardəm alrqa mɵmkin ide.

Leninnen̡ tybəndəge qsqa həm məqnəle çɵmləsen xətrgə alsaq, krəstiənnen̡ ni ɵcen eşce sьjnьf şiklle ojьşa almaqanьn, ojьşrqa ɵjrənməgənen blrbez:

„Tovar proizvodtsvasь krəstiənnərne brləştrmi həm alarnь yzəkləştrmi, ul alarnь ajra həm tarqata qna. Şulaj bulqac, burƶua ilndə krəstiən rivolytsiəse tik prolitariat çitəkce-ege astnda qna eşkə aşarqa mɵmkin“.

Şulaj itep, 1905 jьl rivolytsiəsenen̡ çin̡y şartlarь tablmadь; şun̡a kyrə də, rivolytsiə əz nətiçə, əz iffikt birde. Bu rivolytsiədən xəlle krəstiən yzenə ber qədər çin̡llek aldь: aubr şartlar blən bulsa da pomişcik çirlərenen̡ ber qədərese alar qulьna kycte, jarlь həm urta xəlle krəstinne kycery ɵcen xɵkymət Sbrdə çirlər əzrlərgə məçbyr buldь. Eş eşləty həm çirne arindaqa biry məs'ələlərndə pomişciklar ber qədər ustupkalarqa bardьlar. Krəstiənnərgə qarata bu rivolytsiə şundьj nərsələrne gnə birə aldь. Əmma, nigezndə „çir məs'ələse“ əyəlge şiklle yk cişlmi, kisken xəlndə qaldь. 1905 - 1907 jlqь rivolytsiə samodirƶavianь tɵşerygə də, kripasnoj pomişciklarnь btrygə kilep çitə almadь.

Şunьn̡ blən brlktə, xɵkymət yzenen̡ „son̡qь“ klapanьn „acьp“, „xuça krəstiənnər“ jardəme blən „jan̡a jullar“ qujarqa tləsə də, jan̡a rivolytsiələr cqudan qotьlu niəte blən juqarь qatlau krəstiənnərne opşinalardan tartьp alьp, alarnь ajrьm xuçalqlь „otrub“ həm „xutьr“ larqa utrtьp, opşinalarnь tarqatrqa omtьlьp qarasa da (Stalьjpin zakunь), tləgən nətiçəsenə ireşə almadь.

Sьjnfi qarşьlqlar, kriposnojlьq qaldqlarьna nigzləgən iske təzelşne çimrdelər həm fiodal pomişciklar вurƶuaz pomişcikkə əjlənep ɵlgrgənce jaꞑa rivolytsiəne əzrləp ɵlgrdelər.

Milionnaqan krəstiənneꞑ çilkəsnnən pomişcik вoqauьn aqtьq mərtəвə alьp taşlar ɵceꞑ jaꞑa rivolytsiə kirək ide.

Sotsializm rivolytsiəse taꞑьn tudьru ɵcen həm şunьꞑ blən brlktə, вurƶuaz-dimakrat rivolytsiəne oclap cqu (axrьna çitkery) ɵcen Уktəвer kirək ide. Ul вuldь.

Bu kitapta

bit

Bөten çir—bөten irek 3
Krəstiən rivolytsiəsenen ber nicə momintları . . 12
Krəstiən quzqalşları „kөndəlek məs'ələ"gə əjlənde. 16
Iknce tulqьn 21
Krəstiən rivolytsiəse tybənəjə başlьj 25
Krəstiən cualşlarьnьn çaqrafiəse 27
Bu rivolytsiənen burƶuaznьj bulu jaqь 29
Krəstiən rivolytsiəsenə qaratьlьp cqqan tartьş həm kitşlər 33
Sotsializmsьz „sotsializatsia" 36
Rivolytsiəne axrьna qədər çitkery məs'ələse . . . 40
Pirmonint rivolytsiə tioriəse 42
Krəstiən prolitariatnьn sojuzcьsь 45
Ike tarmaq eşce rivolytsiəse 50

Jaңa basьlьp cqtь

	sum—tien
Xajvannar həm ysmnklər dənjasь .	1—20
1905 jьl	— 35
Yktəвer həm kəncьqъş xatьпь . .	— 20
Sotsializm həçyme frontnda . . .	— 20
Ignnərnen uңьşьn kytərik.	— 12
Jaxşь nəslle jəş xajvannarnь yrcety	— 10
Qoş asrau	— 35

Tizdən basьlьp cqa

Kolxozlarda xisap jərty (счетоводство)

SSSR XALQLARЬNЬꞐ YZƏK NƏŞRI-
ATЬ TARAFNNAN BASЬLЬP SATЬLA

Allaszlar tygərəklərе өcen dərslek

Bu kitap auьl tygərəklərе өcen jazьlьp, ecndə tyʙəndəge məqalələr ʙar:

Din həm krəstiənnər; allaƣa ьşanu kmgə kirək; din həm miditsina; din həm auьl tormьşь; sotsializm təzy həm din; islam dine qajdan kilep cqqan; xəzrge islam dine həm ʙaşqalar.

BƏJƏSE 85 TIEN.

Aldьru өcen adris:
Москва - центр, Никольская, 10. Центриздат, торг. отдел.

Bəjəse 20 tien

Цена 20 коп.
о. п.

На татарском языке

Д. ЭРДЕ—КРЕСТЬЯНСКАЯ ВОЙНА

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР
Москва, центр, Никольская, 10